

I klassereisens tid

Stedets performative funksjon i Per Pettersons forfatterskap

Heidi Heier

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, litteratur og språk i
Lektor- og adjunktprogrammet (NOR4091)
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
UNIVERSITETET I OSLO

© Heidi Heier

2011

I klassereisens tid: Stedets performative funksjon i Per Pettersons forfatterskap

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I denne avhandlingen tar jeg utgangspunkt i at stedet er et aspekt ved Per Pettersons forfatterskap som kan gi økt innsikt i den gjennomgående hovedskikkelsen Arvid Jansen.

Innledningsvis drøftes forfatterskapet i forhold til tendenser i samtidslitteraturen og samfunnsutviklingen generelt. I løpet av de siste tretti år har ulike tematiske strømninger kommet og gått innen litteraturfeltet. Men Petterson kan særlig knyttes til en samfunnsmessig og litterær sammenblanding mellom fakta og fiksjon, og dette har relevans for hvordan stedsbeskrivelser fungerer i tekstuniverset. Særlig kan Jon Helt Haarders (2005) begrep ”performativ biografisme” ha relevans i forhold til stedets betydning. I etterkant av dette diskuteres de ulike samfunnsfaglige teoretiske tilnærminger til sted, samt hvordan aspekter knyttet til sted kan benyttes i sammenheng med litterære studier. Innen samfunnsfaglig, og særlig samfunnsgeografisk, forskning har man fokusert på sted ut fra en tredeling: Sted som bakgrunnsramme, sted som opplevelse og sted som sosial praksis eller konstruksjon [location, sense of place, locale]. Til sammen kan disse tre perspektivene danne en helhetlig forståelse for stedets betydning for mennesker og identitetsdannelse.

Innen litteraturforskning har man vært opptatt av å skille mellom det empiriske og litterære stedet. Man har gjennom vektlegging av stedets betydning i tekstuniverset satt litteraturen i sammenheng med kontekst og samfunnsutvikling. I tillegg har fokuset vært rettet mot stedet i forbindelse med tiden, rommet og topografiens funksjoner i tekster. Det finnes ulike tilnærminger til stedet, men likevel synes det å være en tverrfaglig enighet om utgangspunktet: Steder har betydning for mennesker, og identiteter skapes i samspill med steder. Drabantbyen er et sted med mange unike kvaliteter, og Veitvets betydning for Arvid er kompleks.

Jeg har blant annet valgt å ta med meg de samfunnsfaglige perspektivene på sted inn i en analyse av stedets betydning for identitet, med den forutsetning at stedet opptrer på en performativ måte. Dette fører til at empiriske og litterære steder ses som dynamiske størrelser, og ikke som omgitt av absolutte skillelinjer. Videre spør jeg; hvilken funksjon har det performative stedet for skikkelsen Arvid Jansen? For å besvare dette spørsmålet deles analysekapitlet. Analysen begynner med en diskusjon av Pettersons fremstilling av Veitvet som oppvekststed og hjem i forhold til annen heimstaddikting om drabantbyen. Gjennom slike oppvekstskildringer inkluderes drabantbyen i den eksisterende diskursen, og stedets funksjon er dermed performativ. Veitvet forbindes også med andre fremtredende steder i

forfatterskapet, og deres funksjon drøftes. Vesentlig er det også at den fenomenologiske oppgraderingen av hjemmets betydning for individet problematiseres, og analysen ender i en mer konstruktivistisk tilnærming til stedets betydning. Klassereisen som motiv spiller en viktig rolle i diskusjonen. Dette begrepet fungerer både som metafor for en indre identitetsreise, men er også beskrivende for en forflytning mellom sosiale lag.

”Klassereisefenomenet er blant annet et sosiologisk og statistisk faktum, og angår en meget stor gruppe mennesker i de skandinaviske landene. I Norge berører problematikken strengt tatt de fleste, tatt i betraktning den forsvinnende lille overklassen vi har hatt” (Borge, 2005). Både den indre identitetsreisen, og den sosiale endringens følger, kan konkretiseres ved å rette blikket mot stedets betydning.

Sted kan på lik linje med kjønn, etnisitet og sosial tilhørighet virke som en naturliggjort kategori mennesker forstår seg selv og andre ut ifra. I dette forfatterskapet fremstår stedet som knyttet til sosial tilhørighet og mulig løsrivelse. Stedet makt over individets valg blir tydeligere, og derfor trer stedet frem som en maktdiskurs som påvirker Arvid både emosjonelt og sosialt. Det vil likevel ikke si at stedet determinerer hans identitetsdannelse, eller at det kan forklare alle valgene han tar. Sammenhengen mellom sted og identitet er kompleks, men stedets påvirkning på individet er likevel essensiell.

Plasser blir brukt både i tilskrevne og selvdefinerte identiteter. Mennesker blir karakteriserte og/eller karakteriserer seg selv ut fra nasjonalitet, region eller by, ut fra plassen de vokste opp på, plassen de bor på eller flytter til. Men båndene mellom plasser og identiteter er ikke entydige eller automatiske. Det er ikke slik at plasser determinerer identiteter, men heller slik at synet på plasser og identiteter henger sammen. Begrepet plass gir perspektiv til å forstå meningsinnholdet innbyggerne gir byen både romlig og sosialt (Lundberg og Danielsen, 2010, s. 120).¹

Båndene som finnes mellom sted og identitet i forfatterskapet er ikke entydige i forfatterskapet, og stedet har betydning for Arvids identitet og utvikling på ulike nivåer. Gjennom en topografisk tilnærming inspirert av Miller (1995) kan stedets komplekse betydning for Arvids identitet best komme til syne. Han er påvirket av en sosial topografi og en personlig topografi. Stedet omfavner dessuten intertekstuelle referanser til andre litterære steder som forbinder ham og moren, og erindring knyttes til nåtid.

¹ Her benytter Lundberg og Danielsen (2010) seg av en mer direkte oversettelse fra den engelske betegnelsen ”place”, mens jeg velger å bruke termen ”sted”, dog med det samme meningsinnholdet som de tillegger sin ”plass”.

Forord

Først vil jeg gjerne rette en stor takk til min veileder, Ellen Rees. Uten hennes rettleiding, oppmuntring og klargjørende spørsmål hadde ikke denne avhandlingen kommet til. Takk også til min forlovede Aleksander som har latt meg være frustrert og fraværende, og som har delt mine oppturer og nedturer underveis i arbeidet. Takk til Tante Hilde for gjennomlesning, gode innspill og for anbefaling av *Triumfbuen* som nøkkelnote. Tusen takk til mamma og pappa for evig oppmuntring og støtte. Takk til Helle Mari for korrekturlesning.

Dette har vært en faglig utfordring som samtidig markerer slutten på et fem år langt studium ved Universitet i Oslo. Jeg sitter med følelsen av å skulle avslutte noe jeg endelig begynner å forstå, og det er en ambivalent opplevelse å levere fra seg masteroppgaven.

Å få lov til å fordype meg i Per Pettersons forfatterskap har vært en sann glede. De fleste med interesse for litteratur har sine favorittforfattere som de søker til igjen og igjen. En forfatter som man føler snakker spesielt til en selv. Petterson er en slik forfatter for meg. Som Ingvar Ambjørnsen for nesten tyve år siden skrev i en anmeldelse av Pettersons andre roman *Det er greit for meg*: ”Teksten gnager i deg, driver deg videre. Stor litteratur gjør gjerne det” (Ambjørnsen, 1992, s. 47). Derfor vil jeg takke forfatteren Per Petterson for den litteraturen han skaper, som jeg setter så stor pris på.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning

1.1 Problemstilling og oppbygging.....	1
1.2 Materiale og metodebruk.....	1
1.3 Teori og sekundærlitteratur.....	2
1.4 Plassering av forfatterskapet - samtidslitteratur i kontekst.....	3
1.5 Om det performative.....	8

2. Perspektiver på sted

2.1 Stedets betydning i senmoderniteten.....	11
2.2 Ulike tilnærminger til stedsbegrepet.....	13
2.3 Dekonstruksjon av stedets betydning.....	15
2.4 Stedets potensial for litteraturstudier.....	17
2.5 Drabantbyen som sted.....	20

3. Per Pettersons forfatterskap

3.1 Et transtekstuelte perspektiv.....	24
3.2 Romanen <i>Jeg forbanner tidens elv</i>	26
3.3 Hvem er Arvid Jansen?.....	28
3.4 Essayet ”Stil og språk i klassereisens tid” som nøkkelt tekst.....	29

4. Stedet og identiteten – En analyse av stedes betydning for Arvid Jansen

4.1 Innledende bemerkninger.....	34
4.2 Et performativt sted.....	35
4.3 Drabantbyen som en ny heim.....	36

4.4 Et subjektivt opplevd kart - Om hjemmets betydning.....	40
4.5 Om oppvekst i en dobbel sosial konstruksjon.....	43
4.6 Topografisk tematisering av tap og vekslende nærhet.....	47
4.7 Løsrivelse fra stedets betydning.....	51
5. Oppsummerende refleksjoner	
5.1 Mening og konstruksjon.....	54
6. Litteratur.....	57
7. Vedlegg.....	61

1. Innledning

1.1 Problemstilling og oppbygging

Innledende problemstilling for oppgaven kan formuleres som et spørsmål: Hvilken betydning og funksjon har stedet Veitvet for romanskikkelsen Arvid Jansens identitet?

Avhandlingen begynner med en plassering av Per Pettersons forfatterskap i samtidslitteraturen. Fokuset ligger særlig på sammensmeltning mellom fakta og fiksjon. Stedets betydning tydeliggjøres ved å se det i forlengelse av Jon Helt Haarders (2005) begrep om ”performativ biografisme”. Deretter følger et teorikapittel som tar for seg ulike perspektiver på sted, både innenfor samfunns- og litteraturforskning. Etter den teoretiske forankringen går jeg nærmere inn på selve forfatterskapet. Her rettes fokuset særlig mot skikkelsen Arvid Jansen, og mot romanen *Jeg forbanner tidens elv* (Petterson, 2008). I etterkant følger selve analysen av stedets betydning for identitet i Pettersons forfatterskap. Denne analysen bygger på de drøftelser som har fremkommet i de tidligere kapitlene.

Følgende hypotese fremmes: Stedet innehar en dobbeltrolle i Per Pettersons forfatterskap. På den ene siden fungerer stedet som hjem, og gir grunnlag for handlinger og for forståelse av selvet og andre. Stedet fremstår da som relasjonelt med andre betydningsfulle steder, og livshistoriene til romanskikkelsene forbindes gjennom stedet. Til sammen danner stedene en personlig topografi som har betydning for enkeltmenneskets egen livshistorie. På den andre siden innehar stedet også en annen betydning, nemlig som uttrykk for diskursive krefter. Skildringene av sted kan ses som en skjult samfunnskritikk. Individet begrenser seg og tar skjebnesvangre valg ut fra en forståelse om egen plassering innen sosiale kategorier. Kategoriseringen kommer til uttrykk gjennom tilgjengelige steder, og gjennom bevegelsesmønstre. Slik sett kommer en sosial topografi til syne ved å rette fokuset mot sted i forfatterskapet. Dessuten finnes det steder som ikke skildres; hovedfigurens voksne liv og ekteskap viskes nærmest ut.

1.2 Materiale og metodebruk

Materialet som ligger til grunn for denne oppgaven er Pettersons skjønnlitterære produksjon, med vekt på romanen *Jeg forbanner tidens elv* (2008). I tillegg har essayet ”Stil og språk i klassereisens tid”, fra samlingen *Måne over porten* (2004), fungert som en nøkkelt tekst for å sette identitet i forbindelse med sted. Analysen henter inspirasjon fra ulike teoretiske områder. Avhandlingen hviler på samfunnsfaglige teorier, men inngår samtidig i en litteraturvitenskapelig diskurs. Vektlegging av kontekst er en tendens som med jevne

mellomrom gjør seg gjeldene innen litteraturstudiet. Atle Kittang foretok i 1975 en tredeling av litteraturteoretiske innfallsvinklinger. Hans avgrensning av en ”symptomal eller kritisk lese måte” (s. 43), vil best kunne beskrive mitt prosjekt. Lesemåten beskrives slik: ”... ein lese måte som ikkje berre grip ein tekst som eit diktaregos originale diskurs, men som ved sidan av å gjere greie for ´kva diktaren vil ha sagt` – også freistar å vise korleis ein under og ved sida av denne eine røysta, kan ane andre røyster, andre diskursar” (s. 44). Denne metoden overskrider en ”sympatisk lese måte”, hvor man ser tekster som bærer av budskap, og dikting som mimesis (s. 18). I tillegg bryter den med en ”objektiverende lese måte” (s. 43), hvor fokus er rettet mot analyse av tekstautonomien. ”Ingen av desse to lese måtane tenkjer seg imidlertid at litterær verksemd kan forståast som ein kompleks produksjonsprosess” (s. 43). Litteraturvitenskap og samfunnsvitenskap har nærmet seg hverandre siden 1970-tallet. Innen litteraturteorien har man blant annet sett et økt fokus mot temaer knyttet til samfunnsfagene, et fagområde som også har opplevd en kulturell endringsprosess. Stedets funksjon for mennesket har blitt viet oppmerksomhet og utsatt for teoretisering. Økt vektlegging av stedets *betydning*, står i motsetning til det tidligere utbredte deskriptive fokuset. Dette har skjedd innen samfunnsfaglig felt, ved forskning på empiriske steder og prosesser tilknyttet sted og menneskelig identitet. Men også innen litterær forskning har interessen for steders betydning økt. Derfor vil det benyttes perspektiver fra både samfunnsfaglig og litterær diskurs i min oppgave. Jeg velger å se litteraturen som forankret i konteksten, samtidig som bøkene overskrider forbindelsen.

1.3 Teori og sekundærlitteratur

Det finnes en mengde studier knyttet til ulike fagfelt som tar for seg sammenkoblinger mellom sted og identitet. Særlig gjelder dette i samfunnsvitenskapelige kretser, og innen psykologien. Jeg har derfor måttet velge å prioritere noen utvalgte perspektiv: Til grunn for analysen ligger en stedsforståelse som har blitt fremmet innen samfunnsgeografien. En tredeling av stedsbegrepet regnes som grunnleggende. Inndelingen ble først definert av John A. Agnew i 1987. Tim Cresswells (2004) perspektiver på de ulike tilnærmingene, samt Nina G. Berg og Britt Dales (2004) norske omarbeiding av begrepene, ligger til grunn for min forståelse. Den samfunnsgeografiske stedsforståelsen bygger igjen på en filosofisk retning. Martin Heideggers tekster fra tidlig 1900-tall regnes som grunnleggende for den fenomenologiske forståelsen for stedets betydning som hjem. Geograf David Harvey og sosiolog Anthony Giddens er to som har bidratt til forståelsen av sted som sosialt konstruert. Å knytte geografiske og sosiologiske perspektiver på sted til litteratur, har blitt gjort i flere

studier. Franco Morettis (1998) inndeling av steder innenfor og utenfor litteraturen danner et startpunkt. Joseph Hillis Millers (1995) topografiske tilnærming har vært til særlig inspirasjon for meg, fordi han stiller spørsmål ved hvilken *funksjon* litterære stedsbeskrivelser innehar. Per Thomas Andersens *Identitetens geografi* fra 2006 er en av de analysene som vekket min interesse for hvordan identitet knyttes til sted. Karin Sveen (2004) essays ga dessuten økt innsikt i hvordan steder kan tillegges betydning for individer på klassereise. I tillegg har teori knyttet til selvframstilling i litteraturen vært viktig, fordi jeg forstår det empiriske stedet og det litterære stedet som dynamiske og overlappende kategorier som kan belyse hverandre. En slik tilnærming må ses i sammenheng med litteraturens utforskning av forholdet mellom forfatterbiografi og fiksjon. Med bakgrunn i Jon Helt Haarders begrep om ”performativ biografisme”, fremmer jeg muligheten for at også stedsbeskrivelser kan ha en performativ funksjon i verket.

Utvalget av sekundærlitteraturen om Pettersons forfatterskap er beskjedent. På lederplass i litteraturtidsskriftet *Edda* slås det fast: ”Per Pettersons forfatterskap har særlig gjennom romanen *Ut og stjele hester* fra 2003 oppnådd stor internasjonal anerkjennelse. Foreløpig er det likevel gjort få vitenskapelige studier av dette forfatterskapet” (Wærp, Karlsen og Wærp, 2010, s. 123). Det har tidligere blitt skrevet en masteroppgave og en hovedoppgave om Per Petterson, men disse belyser andre aspekter ved forfatterskapet enn jeg har valgt å vektlegge. Elin Hagens (2008) masteroppgave *Hva er det med Ut og stjele hester*, tar for seg norske og utenlandske anmeldelser. I Guro Bøs (2002) hovedoppgave *Slett ikke rosa prosa*, foretas det en sammenlikning av John Fantes og Per Pettersons litteratur, med vekt på persontegningene. Likevel finnes det artikler om forfatterskapet som jeg har hatt nytte av, og som har inspirert meg i analysen. Særlig gjelder dette Frode Helmich Pedersens (2010) artikkel om resepsjonen av forfatterskapet, og Jørgen Sejersteds (1998) psykoanalytiske artikkel; ”Per Petterson – mellom tekst og psyke”. I tillegg har Knut Hoems (2004) innledning av forfatterheftet om Petterson vært til stor hjelp, i likhet med andre intervjuer og presseartikler om forfatteren.²

1.4 Plassering av forfatterskapet – samtidslitteratur i kontekst

I siste del av innledningskapittelet vil nå Pettersons forfatterskap diskuteres i forhold til litterære tendenser man ser i samtidslitteratur og kontekst. Petterson er samtidig en forfatter

² Noen av intervjuene og presseartiklene som inkluderes i forfatterheftet finnes ikke digitalt, og derfor kan dessverre ikke originalt sidetall oppgis, dette vil heller markeres u.s. for uten side. Hoem (2004) innleder forfatterheftet med en artikkel uten sidetall, jeg har valgt å markere denne s. 1-4. Digitale artikler hvor sidetall ikke er inkludert vil kun markeres med forfatternavn og årstall.

som er influert av tidligere forfattere, særlig fra Amerika. Hans bakgrunn som bibliotekar, oversetter og litteraturkritiker har nok ført til at han har blitt påvirket av ulike forfattere, men kanskje særlig av Ernest Hemingway (1899-1961), en forfatter Pettersons tematikk og prosa ofte sammenliknes med: ” I den nye romanen [om *I kjølvannet*] skriv Per Petterson om det klassiske temaet tilhøve mellom fedrar og søner, slik Homer, Shakespeare, Turgenjev og Hemingway har gjort tidlegare” (Fyllingsnes, 2000, u.s.).

Pettersons skjønnlitterære forfatterskap strekker seg fra første utgivelse i 1987, og til det så langt siste bidraget i 2008. Som umiddelbar kontekst finnes annen samtidslitteratur, og i samspill med litterære tendenser står den generelle samfunnsutviklingen. Otto Hageberg (1994) sammenlikner litterær tematisering av samtiden med bølgegang i sitt essay om litteratur på 1970-tallet. ”Samfunnsutviklinga er med på å styra den litterære bølgegongen... Eit velkjent mønster i bølgegongen er at ein i periode ser visse tema, visse holdningar og tankeretningar ut til å dominera, og så kjem motsetnader” (s. 185). Eirik Vassenden (2007) stiller seg kritisk til det han kaller en ”symptom-orientert lese måte” (s. 363), hvor samtidslitteratur ses som uttrykk for samfunn og kultur, i sin artikkel ”Hva er samtidslitteratur, og hvorfor leser vi den?”. I artikkelen kritiseres Per Thomas Andersens litteratursyn, siden han i *Tankevaser. Om norsk 1990-talls litteratur* (2003) ser spesifikke romaner som uttrykk for senmoderne erfaringer, og knytter litterær identitetsproblematikk til generell fremmedgjøring.³ Der Andersen bygger sine resonnementer på samfunnsfaglige teoretikere som Ulrich Bech, Anthony Giddens og Zygmunt Bauman, hevder Vassenden at en sammenskriving av samfunn og litteratur fører til en ”konstruktiv og bruksorientert forståelse av samtidslitteratur” og et ”journalistisk litteratursyn” (s. 363). I det hele tatt er han kritisk til hva begrepet samtidslitteratur ofte tilføres av selvbiografisk innhold. ”Hvis vi primært skal lese samtidslitteratur for å finne ut hvem vi er, og samtidslitteraturen på sin side igjen skal fortelle oss hvem vi er, da skal det ikke mye fantasi til for å skjønne at denne forbindelsen minner mye om en feedback-sløyfe, eller en selvforsynende fordøyelsesapparat.” (Vassenden, s. 366).

Selv om jeg er enig med Vassenden i at man må ønske å unngå en reduksjonistisk tilnærming til det estetiske produktet som litteratur er, så må man likevel kunne sette litteraturen i sammenheng med samfunnet generelt. Andersens bruk av sosiologisk innsikt i forhold til samtidslitteraturen står heller som en døråpner snarere enn en reduksjon. Med Andersens (2003) tilnærming hevdes det at: ”Et interessant spørsmål til all litteratur er etter

³ Noe han også gjør i *Identitetens geografi* (2006b).

mitt skjønn i hvilken grad den forteller kildehistorier for sin tid” (s. 123).⁴ Pettersons forfatterskap kan ses som en produsent av slike kildefortellinger. En sosial bevissthet blandes med fokusering mot familieliv og relasjoner mellom foreldre og barn. Dette skjer via en tekstlig sammenblanding av biografi og fiksjon. Et perspektiv som vil vektlegges her fordi det knytter det litterære stedet til det empiriske stedet. Skildringen av hovedskikkelsen Arvid spiller både på empiriske forfatterbiografi og fiksjon, og oppvekststedet Veitvet i bøkene tematiserer hvordan oppvekst *kan* oppleves og prege individet på et sted skapt av norsk sosialdemokrati.

At Petterson forholder seg til annen litteratur og samfunnsutvikling, er det liten tvil om. Som han selv skriver i et essay: ”Uansett har det voksne livet mitt vært mye mer preget av å lese bøker og beundre bøker enn å skrive dem” (Petterson, 2004, s. 15). Dessuten har han i intervju gitt uttrykk for at Profil-generasjonens politiserende, sosialrealistiske romaner lå til grunn for at han selv *ikke* debuterte før i 1987. Som Hoem (2004) peker på, ”det er ingen politisk farget realisme Petterson skriver” (s. 3), han fremmer ikke noe særskilt budskap knyttet til politisk tilhørighet. Men dette er likevel litteratur med en tydelig sosial bevissthet, og jeg vil hevde at det finnes en kritisk streng i bøkene. Arvid Jansen har en radikal, politisk overbevisning. Han har bilde av Mao over sengen og er seg meget bevisst sin arbeiderklassebakgrunn. Pettersons Arvid-skikkelse står i ”klassereisens tid”, og er smertelig klar over det. Dissonansen mellom generasjonene er en følge av dette, og preger relasjonene skildret i bøkene. Derfor kan man si at forfatterskapet står i spenning til sosialrealisme med kommunistisk målsetning på 1970-tallet. Det er snarere snakk om en relasjon til individpsykologiserende litteratur som Andersen (2006a) ser hos mange av AKP-forfatterne på begynnelsen av 80-tallet, som for eksempel Dag Solstad (s. 550). Hos Petterson er det enkeltmennesket som skildres, dog farget av større ideologier og gruppetilhørighet. Slik peker bøkene utover seg selv mot samfunnet, og mot menneskets emosjonelle tilknytning gjennom

⁴ Diskusjoner av lignende art er tilbakevendende i litteraturteorien. Kontekst og biografi er viktig innen noen teoretiske tilnærminger, mens teksten egenverdi står mer i fokus innen andre retninger. For eksempel oppfordret Hans Jæger Kristiania-Bôhemen til å skrive sitt liv på 1890-tallet, og historisk-biografisk metode var lenge retningsgivende innen litteraturteoretisk forskningsfelt. Men siden har tolkning i lys av empirisk forfatter blir regnet som foreldet. Med russisk formalisme og nykritikk ble verket autonomisert, og analysen skulle ikke ha grunnlag i biografiske opplysninger. Dette fortsatte med poststrukturalisten Roland Barthes, som meldte forfatteren død med essayet ”The Death of the Author” i 1967 (på fransk som ”La mort de l’auteur” i 1968). Her kritiserer han fokuset mot forfatterpersonen innen litteraturkritikk og teori. Barthes hevder at fokus på forfatteren reduserer resepsjonens potensial, fordi når forfatteren er ”oppdaget” i teksten, er teksten også avklart. Med poststrukturalisme og navn som Barthes, Foucault og Derrida ble forfatteren degradert. Barthes korrigerer senere påstanden. Med dekonstruksjon og Paul De Man ble det åpnet for selvbiografiske innslag i romans form. Antologier som *The Death and Return of the Author* (Burke, 1992), samt 00-tallets fokus mot forfatterfunksjonens performativitet, peker mot en fokusering på forfatterfunksjonen.

nære relasjoner. Det er familierelasjonene som står i sentrum gjennom forfatterskapet, og sosiale skiller knyttes til familiehistorien. Dessuten knyttes de til sted; drabantbyen som skildres i debuten, står i ubrytelig bånd til sosial status. Slik kan bøkene om Arvid Jansen fremstå som et uttrykk for heimstaddikting, og knyttes til en relativt tradisjonell fortellermåte. Det er dessuten et hjemsted utenfor det vante skille mellom bygd og by som beskrives. En rekke forfattere som vokste opp i etterkrigstidens drabantbyer har valgt dette miljøet som ramme for sine bøker. Samtidig setter dette Petterson i forbindelse med litterære strømninger som gjorde seg gjeldene på 90-tallet. For dette tiåret preges blant annet av det Andersen (2006a) kaller ”gjenreisningen av den episke fortellingen” (s. 564). Petterson skriver en familiekrønike over mange enkeltstående verk. Men fokuset mot familie og oppvekst kan også ses som et uttrykk for det Andersen betegner som ”nesting” (s. 560), en 90-tallstendens som retter blikket mot de nære og intime relasjonene. ”Det er muligens et påfallende fenomen at interessen for intimsfære og individuelle emosjonelle problemer utgjør en fremtredende trend i en tid som ellers karakteriseres ved en galopperende globalisering” (Andersen, s. 563). Generelt kan en intimisering av litteraturen, med fokusering mot indre familieliv, samt bruk av *forfatterens* privatliv som estetisk virkemiddel, fremstå som en sterk tendens knyttet til 00-tallet. Tiåret som vi så vidt har lagt bak oss kan gjerne oppsummeres i forhold til en økende virkelighetshunger som et gjennomgående samfunnsfenomen.

Clay Calvert diskuterer i sin bok *Voyeur Nation: Media, Privacy, and Peering in Modern Culture* (2000) hvordan medias behandling av hva som regnes som privat og offentlig endret form på 1990-tallet. Det argumenteres for hvordan hendelser i kulturen kan ses som et bakteppe for en sammenblanding av kategorier, og nye (svakere) skiller mellom offentlighet og privatliv. Noen viktige kulturelle hendelser han trekker frem er medias dekning av Prinsesse Dianas død og ”Clinton/Lewinsky-saken”. Carolyn Miller (2004) trekker også veksel på denne skandalen: ”The Clinton-Lewinsky scandal can be seen as a representative anecdote for a significant cultural trend in the 1990’s, the weakening boundary between the public and the private and the expansion of the celebrity culture to politics and beyond” (s. 2). Men særlig trekkes reality-programmer som ”The Real World” (MTV) og ”Big-Brother” frem. Disse hendelsene rundt inngangen til et nytt årtusen var med på å omforme menneskers oppfattelse av offentlighet og privatliv. Nå sendes det realityprogrammer i alle kanaler, og ettersom disse konseptene har utviklet seg, har man fått større innsikt i, og debatt rundt hvordan ”virkelighet” på TV, i blogger og i litteraturen skjer gjennom rolleforhandlinger og identitetskonstruksjoner. Virkelighet og konstruksjon er ikke gitte størrelser. Her kan man se

utviklingen innen litteraturens sfære i forlengelse av samfunnsutviklingen. Gjennomgående ser man at forfatteren bruker biografiske opplysninger estetisk i sine verk. Dette skaper hybridtekster som ligger mellom fakta og fiksjon. De går også bort fra tidligere skille mellom romanens fiksjonalitet på den ene siden, og selvbiografiens virkelighetsgjengivelse på den annen.⁵ Sammenblendingen mellom fakta og fiksjon, hånd i hånd med en fokusering mot privatlivet, preger en rekke nordiske samtidsforfattere. Danske Claus Beck-Nielsens tverrestetiske prosjekter, kjent som *Das Beckwerk*, kan ses som foregangsarbeid, mens Karl Ove Knausgårds romansyklus, *Min kamp 1-6*, kanskje er det mest opplagte norske eksempelet. Selvbiografiske elementer benyttes på ulike måter av forfattere. Forfatterens bruk av biografi kolliderer med deler av litteraturvitenskapens ambisjon om ikke å vektlegge empiriske fakta i analyse av litteratur.⁶ Forholdet mellom forfatter og tekst aktualiseres når forfatteren bruker sin person som strategi eller virkemiddel i teksten. Ofte vil denne bruken av selvbiografiske opplysninger i romans form tillegge tekster en tvetydighet som har krevd nye litteraturteoretiske begreper å møte litteraturen med.⁷ Nordiske forskere og litteraturvitere har utviklet et spekter av begreper som belyser sammenblendingen mellom fakta og fiksjon.

Arne Melberg (2007) anvender ”selvframstilling” som et samlende begrep for bruken av selvbiografiske elementer i romans form. Han stiller også spørsmålet ”Hvorfor søke litterære former for å fremstille seg selv?”, og hevder at svaret kan finnes i et forsøk på å besvare det evig aktuelle spørsmålet ”Hvem er jeg?” (s. 16). Narrativiteten som romanen tilbyr står i forbindelse med måten man konstruerer fortellinger om eget liv; ”fortellingens konstruksjon som strategi for å konstruere, presentere, og profilere bildet av selvet (s. 12). Melberg er opptatt av at man skal kunne si ”både og” i stedet for ”enten eller” når det gjelder fiksjon og biografi. Eller som Petterson har uttalt i et intervju med *Klassekampen*: ”Jeg gidder ikke gå over bekken etter vann” (Fjermeros, 2000, u.s.). Samtidig har forfatteren uttalt at bøkene hans ikke kan ses som gjengivelser av faktiske hendelser, og derfor kan begreper utviklet for å møte hybrider mellom biografi og fiksjon nyansere tilnærmingen.

⁵ Det settes spørsmålsteget ved skillet som de strukturalistiske litteraturteoretikerne Gérard Genette og Philippe Lejeune satte mellom selvbiografi og fiksjon på 1970 og 1980-tallet. Lejeune hevdet i *Le pacte autobiographique* (1975) at det ved hjelp av fortellernavn og paratekst opprettes enten en selvbiografisk kontrakt eller fiksjonskontrakt mellom forfatter og leser. Serge Doubrovsky lanserte på 1980-tallet betegnelsen *autofiksjon* til romaner hvor forfatter og forteller deler navn (Kjerkegaard, 2006, s. 14). Lejeune, Doubrovsky og De Mans teoretiseringer ligger til grunn for nordiske litteraturviterens senere utvikling av begreper.

⁶ Man har tatt avstand fra historisk-biografisk metode, i Norge særlig representert av Francis Bull. Dette er en metode som dominerte forskningen frem til 1950-tallet.

⁷ Bruk av selvbiografiske elementer i litteraturen er ikke et nytt fenomen, men Melberg (2007) hevder at noen samtidsforfattere bruker seg selv på nye innovative måter (s. 19). Det er hos disse estetisering, stilisering og design som kjennetegner utviklingen av selvframstillingen i romaner (s. 151). Samtidig hevder han at trenden man nå ser, ”handler både om tradisjon og fornyelse” (s. 152).

1.5 Om det performative

Jon Helt Haarders begrep ”performativ biografisme” er ment nettopp for å møte selvbiografien som estetisk strategi i teksten. I artikkelen ”Det særlige forhold vi hadde til forfatteren. Mod et begrep om performativ biografisme” (2005), trekkes romanen *Claus Beck-Nielsen (1963-2001)* frem som et eksempel på hvordan selvbiografien fremstår som en forestilling i teksten. Haarders begrepsdannelse hviler på hans idé om ”biografisk irreversibilitet” (s. 5): Resepsjonen preges ofte av opplysninger man har om den empiriske forfatteren, og når man først kjenner til slike detaljer endres leserposisjonen. Dette er et nokså utbredt fenomen. Men det er når slike personopplysninger brukes som et retorisk og estetisk virkemiddel av forfatteren, at man kan snakke om ”performativ biografisme”. ”Performativ biografisme innebærer, at biografiske opplysninger ikke hentes ind uten for teksten som angivelse af tekstens kontekst eller oprindelse, men optræder som et æstetisk virkemiddel i teksten” (s. 6). Pettersons verker kan leses i forlengelse av aspektene som Melberg og Haarder fremmer. En forhandling av sannhet gjennom narrasjon kjennetegner for eksempel romanene, og ønsket om å besvare spørsmålet ”Hvem er jeg?” kan ses som grunnleggende drivkraft. Dessuten finnes det opplysninger og handlingsforløp som krysser vei med biografiske opplysninger om forfatteren så ofte at sammenfallene ikke kan unngås. Ved å kjenne Per Pettersons livshistorie, er det umulig å ikke se Arvid Jansen i lys av hans forfatter.⁸ Denne overlappingen mellom liv og litteratur gjør at forfatterskapet fremstår som biografisk irreversibelt. Biografiske opplysninger fungerer på en komplisert måte, og kan ses i forhold til det Poul Behrendt (2007) kaller ”den hemmelige note”. ”Den hemmelige note består af en enkel information, som i første omgang er holdt tilbage. Når den meddeles, ændrer den historiens fortegn og trækker en revision af det kendte forløp etter sig” (s. 2). Det er også et aspekt ved slike opplysninger at de kan *forandre*, men ikke forklare alt. Når leseren vet at Per Petterson mistet store deler av familien sin i Scandinavian-Star ulykken i 1990, endres resepsjonen av hans bøker. I forlengelse av dette kan Behrendts (2006) begrep ”dobbelkontrakten” være fruktbart.⁹

Dobbelkontrakten inkluderer således både udsigelsens og det udsagtes niveau overskridelse av værkautionen. Fra forfatterens side som en intendert, men fortiet del af værket udsagn; og fra læserens side som en dobbelt kompetence, hvor overskridelsen af den initiale kontrakt forudsætter sans for det mulig samspil mellem begge kontrakter [fiksjonskontrakt og selvbiografisk kontrakt] (s. 59-60).

⁸ Samtidig er det ikke sammenfall mellom navn på forfatter og navn på protagonist. Dessuten står det ”roman” på omslaget. Petterson har uttalt i et intervju at: ”Hvis det står «roman» på boka leser jeg det som en roman – selv om forfatteren selv aldri så mye påstår at det er ting der som ikke er fiksjon” (Sandnes, 2004)

⁹ Dette er en fornying av de begreper omkring biografi og fiksjon som ble presentert blant annet av Lejeune.

Dette svarer til Pettersons tilnærming, hvor han med utgangspunkt i eget liv skaper litteratur som i utvikler seg *forbi* gjenfortellingen. ”Dei som les boka som eit personleg dokument, undervurderer det litterære arbeidet og meg som skapar av litteratur” sa Petterson til *Dag og tid* i et intervju (Fyllingsnes, 2000, u.s.). Forholdet mellom fiksjon og fakta kan utdypes ved å granske endringer fra verk til verk. Med utgangspunkt i *Jeg forbanner tidens elv* kan man tydelig se hvordan familiestrukturen har blitt endret gjennom forfatterskapet. Søsken multipliseres og trekkes fra, og dette understreker bøkens fiktivitet. I denne boken har en 37 år gammel Arvid en yngre bror som døde for seks år siden (s. 74), mens i *Ekkoland* døde lillebroren allerede tre måneder gammel (s. 39). Pedersen (2010) ser endringer som et sentralt aspekt ved romanene, og peker på det anmelder Thomas McGuane kaller ”[the] doppelgänger effect” (s. 151). Denne effekten viser hvordan alle fordoblingene og speilingene av hendelser, personer og setninger fungerer som trekk ved narrativiteten i romanene. Også dette aspektet er transtekstuelt, slik selve historien om Jansen-familien er det. En uklar scene i *Jeg forbanner tidens elv* beskriver hvordan Arvid slår ned en ukjent mann om bord på *Holger danske*. Denne mannen viser seg siden å være Mogens, hans svikefulle bestevenn fra *Ekkoland*.¹⁰ Et annet eksempel er morens kommentar i forbindelse med at hun har sluttet på Freia sjokoladefabrikk. ”Jeg er stuepike på Park Hotell, sa hun hardt og så meg inn i øynene med et trassig blikk” (Petterson, 2008, s. 104). Denne stillingen var det tidligere Auduns mor som innehadde i *Det er greit for meg*. I tillegg gjenfortelles historien om den fremmede som roste moren for å ha tatt til seg et flyktningbarn, som i virkeligheten var Arvid:

Jeg skulle ønske han aldri hadde sagt de orda på stranda den dagen, for jeg glemte dem aldri... og uansett hvor mange forsikringer jeg fikk om at jeg var et ønska barn... så ble jo nettopp det en bekræftelse på at plassen min i familien ikke hadde den naturligheten over seg som jeg kunne ha ønska meg” (2008, s. 79).

Det er altså et gjennomgående trekk ved forfatterskapet at hendelser gjenfortelles og utdypes, gjerne i endret form, i de ulike bøkene. Dette gjelder særlig hendelser knyttet til moren og farens ekteskapsinngåelse, og aspekter knyttet til Arvids slektskap og fysiske likhet med faren. Gjentakelsen av hendelsen på stranden understreker Arvids følelse av utenforskap og ensomhet, samt hans ambivalens mot faren. Grunnleggende tematiserer dette nærhet og avstand mellom barn og foreldre. Mens de foregående eksemplene på en dobbeltgjengereffekt kan synes ha den effekten at de ringer inn teksten, og understreker det litterære og fiktive aspektet ved den, kan ”flyktningbarn”-motivet inneha en tilleggsfunksjon. Det minner om det

¹⁰ Pedersen gjør en analyse av den funksjonen Mogens representerer for Arvid, og de i transtekstuelle forbindelser som skapes gjennom ham (s. 151-152).

essensielle, men likevel skiftende forholdet i familien. Pedersen (2010) ser gjentagelsen av hendelsen som et uttrykk for minnets svikefullhet og spør: ”Hvordan kan man være sikker på at ens barndomsminner ikke bare er fantasier?” (s. 154). Erindringen blandes sammen med fortellerens egen litteraturlæsning og andres opplevelser. Samtidig skaper den repetitive erindringen en følelse av en upålitelig forteller som opererer innenfor fiksjonen. Dette er trekk som advarer mot en biografisk lesning av verkene.¹¹ Likevel har ofte Pettersons verker blitt lest som selvbiografier, fordi det jo finnes mange likhetstrekk mellom det levde livet og litteraturen.

Poenget med denne vektleggingen av forholdet mellom fiksjon og fakta, utover det å diskutere forfatterskapet i forhold til samtidens impulser, er å gi et innblikk i det komplekse forholdet mellom roman og forfatter. Fordi slik personen Per Petterson og Arvid-skikkelsen står i forbindelse, står også stedene i den litterære sfæren i forbindelse med de empiriske stedene. Forfatteren tar utgangspunkt i sitt eget liv, men overskrider selvbiografiens rammer, og biografien opptrer performativt i tekstuniverset. Petterson blir ofte bedt om å forklare sammenhengen mellom ham selv og Arvid. I et intervju med avisen *The Guardian* forklarer han sammenhengen slik: “Several of Petterson's novels feature the character Arvid Jansen. He’s not my alter ego, he's my stunt man. Things happen to him that could have happened to me, but didn't. He has my mentality” (Campbell, 2009).

Drabantbyen Veitvet danner rammen for stuntmannens opptreden. Det som skjer med ham, og valgene han tar, skjer i interaksjon med dette rammeverket. Jeg vil hevde at stedet dermed, i likhet med forfatterbiografien, opptrer performativt i teksten. Det litterære Veitvet står i et biografisk irreversibelt forhold til det empiriske Veitvet, men samtidig overskrides den empiriske rammen. Slik tydeliggjøres stedets funksjon innenfor tekstuniverset. Stedet opptrer i forhold til temaene som har blitt skissert; blant annet sosial bevissthet og indre familieliv. I tillegg blir stedets funksjon viktig i forhold til et eksistensielt spørsmål i forfatterskapet: Hvem er jeg, og hvem har jeg mulighet til å bli? Det performative stedets tekstlige funksjon vil utdypes videre i selve analysen. Der vil også en idé om et performativt sted settes i forbindelse med samfunnsfaglige teorier om sted. Økt oppmerksomhet omkring stedets betydning for mennesket, både innenfor samfunns- og litteraturvitenskapelig område, har brakt med seg ulike tilnærminger. Disse teoretiske perspektivene vil diskuteres i neste kapittel.

¹¹ Sejersted (1998, s. 86) advarer også mot en biografisk lesning av Petterson, med bakgrunn i slike uoverensstemmelser.

2. Teori om sted

2.1 Stedets betydning i senmoderniteten

Intuitivt tenker man at sted har betydning for menneskers liv. Sted utgjør konteksten for vår hverdag, og er med på å påvirke hvordan vi oppfatter verden vi ferdes i. Man identifiserer seg med steder, men er også med på å gi steder identitet. Menneskelig identitet er et begrep som aller først må avklares: Jeg velger å se identitet som et relasjonelt begrep, og uttrykker dermed en oppfattelse av et selv som kan skapes og omformes gjennom sosial konstruksjon og interaksjon. Dette er en tilnærming som de fleste deler i dag, og som viser en bevegelse fra ”en eksistensialistisk til en konstruktivistisk forståelse av identitetsbegrepet” (Berg og Dale, 2004, s. 50). Ved å fokusere på *stedets* betydning for identitet, impliseres det i tillegg at selvet konstrueres i relasjon til en romlig dimensjon. Også stedsidentitet er et dynamisk begrep, og det er, i likhet med menneskelig identitet, utsatt for jevnlig forhandling og konstruering. Både stedlig og menneskelig identitet skapes gjennom sosial interaksjon.

Inngangen til å analysere sammenhengen mellom sted og identitet i Pettersons romanunivers vil begynne i en generell presentasjon av samfunnsfaglige perspektiver for sted, og med det vil den historiske utviklingen av stedsforskning samtidig skisseres. Interesse for steder har generelt ligget til samfunnsfagernes forskningsområde.¹² Men i en tid hvor litteraturvitenskapen stadig nærmer seg det samfunnsfaglige feltet, og gjerne står i forbindelse med mer generelle kulturstudier, har interessen for stedets betydning også innen litteraturens sfære økt i takt med interessen for generell stedsforskning. Som Louise Mønster skriver i sin artikkel ”At finde sted - En introduktion til stedbegrepet og dets litterære potensiale” (2009):

Stedet, der på grundlæggende plan forbinder mennesket med dets omgivelser og overordnet kan opfattes som former for rum, som vi relaterer eksistensielt til og investerer mening i, er blevet genstand for analyser fra et vidtforgrenet fagligt felt. I diskussionene om stedets betydning indgår bl. a. filosoffer, litterater, sociologer, antropologer, humangeografer, turisme- og kulturforskere samt arkitekter (s. 358).

Men *hvorfor* har stedsperspektivet oppnådd så stor interesse fra et tverrfaglig forskningsfelt i de senere årene? Mønster peker på globaliseringsprosesser som en mulig årsak (s. 359). Slike prosesser ses som en konsekvens av modernitetens senere utvikling, ofte omtalt som postmodernitet eller senmodernitet.¹³ I en verden med økende mulighet for mobilitet, er man ikke lengre bundet til ett spesifikt sted. Fra et vestlig ståsted, med mulighet for å reise nesten

¹² Begrepet ble først på 1970-tallet utsatt for teoretisering av humanistiske geografer i Amerika, før den tid hadde det blitt betraktet som et ”allment og alminnelig ord”, i følge Berg og Dale (2004, s. 40).

¹³ Senmoderne erfaringer handler, svært generelt oppsummert, blant annet om rotløshet, ambivalens og usikkerhet i forhold til selvidentitet og forståelse for verden.

hvor som helst, kan det hevdes at man nærmer seg en kosmopolitisk innstilling til sted. Stedets betydning blir dessuten utfordret i en tidsalder hvor steder likner hverandre stadig mer, og der man også opplever en økende grad av ikke-steder med tilhørende stedløshet.¹⁴ Ikke-stedet står i motsetning til stedet, og viser senmodernitetens janusansikt. Dessuten kan ikke-stedet gå hånd i hånd med fremmedgjøringen som senmoderniteten kan medføre. Slike faktorer, globaliseringens mulighet for mobilitet og kosmopolitisme, samt skapelsen av steder som likner hverandre, kan tale for at stedet mister sin betydning for identitetsdannelse hos mennesket. Marc Augé (1995) definerer ikke-stedet som en motpol til sted.

If a place can be defined as relational, historical and concerned with identity, then a space that cannot be defined as relational, or historical, or concerned with identity will be a non-place. The hypothesis advanced here is that supermodernity produces non-places, meaning spaces which are not themselves anthropological places (s. 78).

Han ser ikke-stedet som et særlig uttrykk for vår tid. Han mener imidlertid ikke at ikke-stedet utsletter stedet, men at de heller eksisterer side om side. Augé viser til Michel de Certeaus distinksjon mellom rom og sted, og hevder at ikke-stedet kan ses i forbindelse med rombegrepet. "Space, for him, is a "frequented place", "an intersection of moving bodies" (s. 79). På den andre siden kan skapelsen av ikke-steder, og økende valgfrihet, også virke i motsatt retning; stedets betydning for mennesket tydeliggjøres når globaliseringen gjør verden mindre, og mer lik. "Menneskets behov for stedlig tilknytning er meget fundamentalt" konkluderer Mønster (s. 359), og viser til forskere som Ian Nairn og Tim Cresswell som støtter et slikt synspunkt. Samtidig kan det virke som om menneskets forhold til sted er i endring, og at man er på vei mot en mer åpen og dynamisk stedstilhørighet. "Det lokale og det globale behøver ikke at stå hverken i et fast definerte eller motsætningsfylt forhold til hinanden... Globaliseringen synes på én gang at innebære en fare for det lokale og stedsspecifikke og en mulighet for dannelsen af nye steder" (Mønster, s. 369). Globaliseringen innebærer utfordringer og endring i forhold til en tradisjonell stedstilhørighet, samtidig som prosessene altså kan være ansvarlige for økt fokus på steder. Endring fører til bevisstgjøring, og økt tverrfaglig forskning på sted.

Prosessene så langt skissert representerer en innledning til hvorfor sted er interessant akkurat nå. Jeg ønsker å bruke stedet som inngangsdør til Pettersons forfatterskap, og særlig som et ståsted å se identitetsdannelse hos hans Arvid-skikkelse ut fra. En slik stedlig

¹⁴ En konsekvens av globalisering er det sosiologer (med utgangspunkt i George Ritzer) kaller "mcdonaldisering" av samfunnet. Steder likner hverandre mer og mer. Eksempler på ikke-steder er flyplasser, kjøpesentre og motorveier. Disse har oppstått i forlengelse av massekultur og multinasjonale selskapers økende utbredelse.

tilnærming til et litterært forfatterskap må være forankret i en klar forståelse for hva sted er, og også i en diskusjon og avgrensning av selve stedsbegrepet.

2.2 Ulike tilnærminger til stedsbegrepet

Cresswells *Place: A Short Introduction* fra 2004 har blitt en klassiker innen fagområdet samfunnsgeografi, og regnes som en døråpner for forståelsen av nettopp menneskers forhold til sted. Innledningsvis vektlegges sted som et ikke-spesialisert begrep, som heller inngår i alles hverdagsvokabular. Dette har ført til at forståelsene er flerfoldige: "Place, then, is both simple (and that is part of its appeal) and complicated" (s. 1). Utgangspunktet hans er at det finnes en allmenn forståelse for sted som beveger seg langs en kvantitativ og deskriptiv interesse, samtidig som enkeltstedets særtrekk vektlegges.¹⁵ "All over the world people are engaged in place-making activities" (s. 5). I boka presenteres tilnærminger til sted som vektlegger forskjellige aspekter ved begrepet. Utgangspunktet for retninger innen forskning på sted finnes, ifølge Cresswell, i den mest vanlige definisjonen av stedet som "meaningful location", hvor hvert av de følgende aspektene svarer til forskjellig bruk av ordet i dagligspråket. Disse kan ses som konkurrerende, men burde heller forstås som komplimenterende: "1. Location, 2. Locale og 3. Sense of place" (Cresswell, s. 7).¹⁶ Nina G. Berg og Britt Dale drøfter begrepsbetydningen i boken *Mennesker, steder og regionale endringer* (2004). Mens Cresswell ser tredelingen som deling i hverdagspråket, hevder de at denne tredelingen viser skillet mellom "tre hovedforståelser av stedsbegrepet i den geografiske litteraturen" (s. 41).

Oversatt til en norsk terminologi vil det første punktet "location", kunne knyttes til stedets geografiske lokalisering. Ifølge Berg og Dale vil man finne et slikt stedssyn innen økonomisk geografi og i lokaliseringsteorier (s. 41). Stedet danner bakgrunnsrammen som kan forklare lokaliseringsmønstre.¹⁷ Neste punkt handler om stedets konkrete materielle form, slik stedes omgivelser trer fram som ramme for sosiale relasjoner. "The actual shape of place within which people conduct their lives as individuals (Cresswell, s. 7). Dale og Berg ser sted som "locale" i sammenheng med Anthony Giddens bruk av begrepet. "Han legger vekt på at "locale" må forstås som en slags møteplass eller node", og at stedet slik sett formes gjennom

¹⁵ Cresswell mener at den deskriptive, ideografiske tilnærmingen er uttrykk for "common-sense" tilnærmingen til sted. Denne tilnærmingen vektlegger også spesifikke steder egenart (2004, s. 51).

¹⁶ Cresswell bygger her på John Agnew (1987) tilnærming til stedsbegrepet.

¹⁷ Ifølge Berg og Dale kan et syn på sted som lokalisering eller ramme godt sammenfalle med "det tradisjonelle stedsbegrepet", som står imot en mer sosiokulturell tilnærming (s. 41).

sosial praksis (s.44).¹⁸ Det siste punktet kan svare til et uttrykk som ”sted som opplevelse”, slik Berg og Dale oversetter det (s. 42). Begrepet tar opp i seg den subjektive og emosjonelle tilknytningen som mennesker har til steder. Med en tilnærming til sted som vektlegger følelsen blir stedet et utgangspunkt for selvforståelse, og åpner dermed for et empatisk blikk for andres situasjon. ”To think of an area of the world as a rich and complicated interplay of people and the environment –as a place- is to free us from thinking of it as facts and figures” (Cresswell, s. 11). Men sterk stedstilknytning kan også føre med seg negative virkninger. Overdreven tilknytning til “vårt sted”, kan føre til et ønske om å ekskludere andre fra dette stedet. Det mest grunnleggende ved en slik stedsforståelse, er at man tar steget bort fra et perspektiv som kun ser sted som ting uten en verdidimensjon. I stedet får man en tankegang hvor steders spesifikke betydning vektlegges. Man kan slik også skille sted fra det mer abstrakte rom-konseptet ved å se at stedet som meningsbærende for mennesker, og for øvrig skiller dette også sted fra landskap.¹⁹ Stedet tillegges altså en verdidimensjon som skiller sted fra rom, landskap og ikke-steder. Mennesket opplever sted som noe adskilt fra disse andre aspektene. Enkeltestedet innehar muligheten for en spesifikk følelse, og ofte vil en slik følelse uttrykkes kunstnerisk. ”Novels and films (at least successful ones) often evoke a sense of place”, hevder Cresswell (s. 8).

Når stedsopplevelsen vektlegges, kan perspektivet stå i sammenheng med en (neo)humanistisk tilnærming som videreutvikler aspekter knyttet til følelser og subjektivitet. Fra følelse knyttet til spesifikke steder, ser man på steders generelle betydning. Det enkelte stedet blir heller sett som eksempel på steders *universelle* betydning for menneskets tilværelse. Cresswell er i sine refleksjoner omkring den humanistiske tilnærmingen til sted, influert av de amerikanske geografene som Yi-Fu Tuan og Edward Relph. De retter blikket mot stedet som grunnleggende for menneskelig aktivitet, og ser bort fra det geografiske, deskriptive aspektet. Man tar steget bort fra ”the cool, hard logic of spatial science” (Cresswell, s. 20), og mot en humanistisk tilnærming som fokuserer på stedet *betydning* for mennesket. Slik blir de stående i forlengelse av europeisk humanistisk filosofi, eksistensialisme og særlig fenomenologiske tradisjon.²⁰ Tuan (1991) setter stedet i forbindelse hjemmets betydning for individet; hjemmet er det primære stedet. Men også når Tuan ser rom

¹⁸ Denne tilnærmingen vil drøftes nærmere under “2.3 Dekonstruksjon av stedets betydning”.

¹⁹ ”Space, landscape and place are clearly highly interrelated terms and each definition is contested” (Cresswell, 2004, s. 12). Et eksempel er Henri Lefebvres diskusjon av “absolute space” og ”social space”. Bruken av begrepene space/place, sted/rom varierer fra forsker til forsker. Jeg velger å forholde meg til Cresswells begrepsbruk, som også er kompatibel med tidligere nevnte Augés og de Certeaus bruk av begrepene.

²⁰Fenomenologien (læren om fenomenene) og stedsbegrepet er beslektede størrelser ifølge Mønster (2009, s. 361).

som potensiell bevegelse, og sted som potensiell pause, må refleksjonene ses i forlengelse av Heidegger. Relphs *Place and Placelessness* (1976) bygger eksplisitt på Heideggers (1929) hovedverk *Sein und Zeit (Væren og tid)*, der *desien* (dveling) er essensen i den menneskelige tilværelse (Cresswell, s. 21). Dveling står i metaforpar med hjemmet som sted, og som et uttrykk for det autentiske. Relphs holdning uttrykker en nostalgisk lengsel tilbake mot Heideggers beskrivelse av sted. I tillegg uttrykker Relph skepsis til senmodernitetens utvikling av nevnte ikke-steder. Han ser samfunnets bevegelse bort fra det tradisjonelle og mot det mobile som en negativ hendelse. Heideggers og fenomenologiens innflytelse på stedsforskning generelt kan sådan vanskelig overdrives. Han fremstår som et naturlig referansepunkt for tidligere og nåtidens refleksjoner omkring sted i følge Mønster (s. 360). Likevel løper tradisjonen etter Heidegger parallelt med andre perspektiver på sted. For stedsforskningen har også beveget seg i andre retninger i siste del av det 20. århundre. Siden teoretiseringen begynte på 1970-tallet har hele idéen om at individets frie tilværelse utfolder gjennom meningsfulle steder blitt kritisert og dekonstruert.²¹ Felles for de mer dekonstruktivistiske retningene samt den humanistiske tilnærmingen er dog deres fokusering på det *kvalitative* stedsbegrepet, fremfor den objektive og materielle tilnærmingen knyttes til sted sett som bakgrunnsramme [location]. Sted som opplevelse [sense of place], kan ses som uttrykk for en subjektiv og eksistensiell forståelse og knyttes til humanistisk tradisjon. Med sted som sosial praksis [locale] løftes det intersubjektive og kontekstuelle frem, og kan ses som dreieskive for dekonstruerende retninger (Berg og Dale, s. 45). Cresswell samler de ulike dekonstruerende perspektivene under en felles tilnærming til sted, fordi sted her forstås som en sosial konstruksjon.

2.3. Dekonstruksjon av stedets betydning

Tidligere ble globalisering nevnt som en årsak til et økt og endret fokus på sted. Når Heidegger og Relph opphøyer det stabile, tradisjonelle og rurale hjemmet som det ultimate stedet mennesker forstår verden ut fra, kan det virke fjernt fra stedsforståelse i en (sen)moderne virkelighet. Man kan også forstå en feministisk kritikk av en slik fokusering. Hjemmet er ikke et entydig positivt ladet sted, det kan også være et sted for undertrykkelse og overgrep. Dessuten kan man se en mer generell marxistisk og poststrukturalistisk omskriving av hva sted er. Berg og Dale (2004, s. 43) peker på at humanistenes vektlegging av subjektivitet gjør at individet løsriver fra samfunnsbetingelser og strukturer. Man får inntrykk av en (falsk) handlefrihet. En slik kritikk har særlig blitt fremvist fra marxistisk orienterte

²¹ Michel Foucault og Jacques Derrida er to av Tuans samtidige som har dekonstruert det fenomenologiske stedet.

geografer, blant annet David Harvey (1982, 1989, 1996). Cresswell ser tilbake på 1980-tallet, på forskjeller mellom ”so-called humanistic geographers on the one hand and radical geographers on the other” (s. 24). Kjønn, klasse og etnisitet ble viktige temaer innen samfunnsgeografien.²² Sted blir med dette forstått som uttrykk for skapelse og opprettholding av undertrykkelse, samt utbytting og ujevne maktrelasjoner. ”Place, in whatever guise, is like space and time, a social construct. This is the baseline proposition from which I start. The only interesting question that can be asked is: by what social process(es) is place constructed?” (Harvey, 1996, s. 294). Stedet blir sådan en kulturell artefakt, og et produkt av samfunnets strukturer. For den kritiske, dekonstruerende røsten var det viktig å se enkeltstedet som uttrykk for større prosesser, der sted ble konstruert på bakgrunn av samfunnets overbyggende strukturer. Benedict Anderson (1991) fremmet med *Imagined Communities* en tilnærming til nasjonalstaten som sosial konstruksjon. Ideen om nasjonen som ”et forestilt fellesskap” må fremheves som en viktig vinkling, og som forandret vitenskapelig innfallsvinkel til steder.

Cresswell synes å mene at det må være rom for både en fenomenologisk innfallsvinkel til steder, samtidig som man har med seg innsikt i at stedet er sosial konstruert. Han synes likevel å dreie mot en fenomenologisk forståelse av sted som eksistensiell faktor, framfor sted som uttrykk for sosiale konstruksjoner. Han spør hva som er sosialt konstruert ved steder, og konkluderer med at svaret blir mening og materialitet, noe han ser som en forenkling av forholdet mellom sted og menneske. Sted som bakgrunnsramme, opplevelse og sosial praksis eller konstruksjon, kan ses som uttrykk for ulike tradisjoner, og tilfører stedsbegrepet aspekter som man kan møte litteraturen med. I den forbindelse har det også blitt kastet et blikk mot den historiske behandlingen av stedet som en meningsskapende diskurs for mennesket.

Men betydningen er også i endring; innledningsvis i dette kapitlet ble det hevdet at en årsak til at interessen for sted har blitt forsterket de senere år, kan være globaliseringsprosesser og senmoderne erfaringer. Disse kan sies å ha forandret menneskers forhold til sted, og stedsforskere har kommet med nye tilnærminger til sted som følge av dette.²³ Et eksempel på dette er Doreen Masseys (1994) ”A global Sense of Place”, hvor hun tilbyr en mer flytende og hybrid stedsforståelse, som følge av tid-rom kompresjoner. Hennes relasjonelle stedsbegrep, hvor steder er åpne og dynamiske, har også fått stor gjennomslagskraft (Berg og Dale, s. 49). En slik relasjonell tilnærming til sted er også en viktig betingelse for å se steder og mennesker som ”gjensidig konstituerende” (s. 57). Jeg vil

²² Her viser Cresswell blant annet til sin egen bok *In Place/Out of Place* (1996) som et eksempel.

²³ Hvor skillene mellom tilnærmingene ofte oppheves. Skillene er ikke tjenlige i et globaliseringsperspektiv hvor steder heller forstås som hybrider mellom det spesifikke og like.

hevde at disse tilnærmingene til sted kan tilføre mange interessante perspektiver til litterære studier. I min analyse av stedets betydning i Pettersons forfatterskap vil jeg benytte en tilnærming som vektlegger stedets meningsfulle betydning for menneskelig eksistens. Jeg vektlegger også stedets konstruktivistiske dimensjon, og forstår stedet som en sosial konstruksjon der identitet kan settes i forbindelse med bakenforliggende strukturer. En dekonstruksjonistisk tilnærming til hvordan meningen produseres blir sådan også essensiell. Petterson skriver frem steder som har en konkret geografisk lokasjon, og omgivelsene beskrives inngående med en konkretisme som setter det litterære stedet Veitvet i forbindelse med det empiriske stedet, en drabantby øst i Oslo. Ved hjelp av beskrivelser av omgivelsene skapes det også en fornemmelse for hva slags sted dette er, og hvilke muligheter og stengsler som ligger implisitt i stedet. Hovedpersonens forståelse av seg selv som individ i verden, står i nærmest uangripelig forbindelse med omgivelsene som materialiserer seg i romanene.

2.4 Stedets potensial for litteraturstudier

Før en dialog mellom de presenterte perspektivene på sted og Pettersons *Jeg forbanner tidens elv* finner sted, vil jeg først rette blikket mot et utvalg tilnærminger teoretikere har benyttet når de skal nærme seg steders funksjon i litteraturen. Mønster (2009) hevder at stedsbegrepet ikke har nådd sitt potensial forhold til nordisk litteraturforskning. ”Det ville vært forkert at si, at stedet er et overset begrep i litteraturforskningen. Mer præcist er det at anføre, at en stedlig tilgang til studiet af litteraturen endnu ikke er fuldt utfoldet” (s. 369). Dog er det et økende interessefelt for dette perspektivet. På internasjonal basis kan man se ulike former for stedlig tilnærming til litteratur. Franco Morettis *Atlas of the European Novel 1800-1900* (1998) regnes som grunnleggende. Her forholder han seg til ”space in litterature”, fiktive steder, og ”litterature in space”, historiske steder. Som Per Thomas Andersen bemerker, klargjør Moretti forskjellen ”mellom to ulike tilnæringsmåter i et studium av litteraturens forhold til stedet” (2006b, s. 9). Det fiktive stedet og det historiske stedet kan overlape hverandre ifølge Moretti (s. 3), men de er likevel ulike.

Andersen forholder seg til dette skillet i sin *Identitetens geografi* (2006b). Hans tilnærming legger vekt på ”fiktive steder slik de er fremstilt i fiksjonstekster... Stedet danner mening i den litterære konteksten, og er derfor knyttet til sin sjanger og form” (s. 10). Videre bygger han imidlertid lite på Morettis tilnærming, men snarere på en sosiologisk forståelse av identitet og modernitet.²⁴ Moderniteten knyttes så igjen til Mikhail Bakhtins kronotopbegrep,

²⁴ Andersen hevder at: ”Identitetsforståelsen i denne boken ligger tett opp til de teoretiske synspunkter som fremmes av sosiologer og psykologer som Anthony Giddens, Mark Freeman og Kenneth Gerken” (2006b, s. 8).

som defineres i essayet "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel" (1981).²⁵ "Kronotop betyr tidsrom og betegner en forening av tids- og romkjennetegn", bemerker Andersen (s. 11). Med Bakhtin rettes søkelyset mot litteraturens tid og romkategorier. Men selv om Bakhtins fokus er rettet mot *rommet* framfor stedet, åpner hans innsikt i foreningen mellom tid og rom opp for at søkelyset rettes mot romdimensjonen, som igjen kan omfatte sted. Andersens videre drøfting omkring sted springer fra sosiologiske perspektiv på identitetsforhandlinger i moderniteten. Plass-polygami, bevegelse og grensekryssing fører han til en konklusjon: "Studiet av steder i litteraturen må nok i fremtiden dreie seg like mye om "post-spaces" som om "alphabet cities" (s. 20). Videre i sin bok ønsker han å finne estetiske forløpere til postmoderne erfaringer i tidligere norsk litteratur.²⁶ Som Andersen er jeg interessert i stedets betydning for identitet. At man med dette også forholder seg til modernitet, ligger som en kontekstuell forutsetning. Likevel vil ikke drøftingen omkring stedet i Pettersons roman inneholde perspektiv om "post-spaces" som svarer til senmodernitetens flytende identitetsdanning. Pettersons Veitvet er da kanskje heller et sted med røtter i både den første og den andre modernitetens erfaringer.

En annen innfallsvinkel som er viktig å nevne er Joseph Hillis Millers (1995) *Topographies*. "Miller is a deconstructionist, and criticizes Heidegger's concepts of 'building' and 'dwelling'", hevder Anders Sundnes Løvlie (2009). Millers utgangspunkt er topografiens kompliserte nyanser. Dette er et sammensatt begrep som skal forstås både metaforisk og bokstavelig. "The English word "topography" has today three meanings", innleder Miller (s. 3). Ellen Rees tar i bruk begrepet i sin artikkel "Gunnar Larsens jakt på det egentlige Norge i *Bull*" (2004). Her hevdes det at: "I sin bok går Miller tilbake til ordets opprinnelige etymologi og fokuserer på 'the writing of place' i litteraturen" (s. 65). Dette gjøres ved å stille spørsmålet: "What is the function of landscape or cityscape descriptions in novels and poems?" (Miller, s. 6). Svaret ligger i det Miller kaller "det atopiske", og som Rees kaller "et hemmelig sted" (s. 65). Det kan beskrives som det som oppstår når "the effort of mapping is interrupted by an encounter with the unmappable" (Miller, s. 7). Ved å fokusere på stedet og topografien i teksten kan man altså nærme seg en dypere innsikt i det som ikke eksplisitt kommer til syne i teksten. Dessuten kan en topografisk tilnærming være fruktbar fordi den kan understreke et trekk som forfatteren eksplisitt har arbeidet med å fremheve. "Vi vet nøyaktig hvor vi er i Pettersons bøker. Miljøene han skildrer finnes på kartet. Hytta ved

²⁵ Essayet ble skrevet rundt 1937-1938, og publisert første gang i 1975.

²⁶Hans eksempler er Knut Hamsun, Cora Sandel og Aksel Sandemose.

Bunnefjorden. Blokkene på Veitvet. Også dette er et grep forfatteren benytter seg av for å øke illusjonen av virkelighet og levd liv i bøkene”, påpeker Hoem (2004, s. 2) i forfatterheftet om Per Petterson. Dette understreker igjen stedets performative funksjon, ved konkretisering av stedet skapes nærhet til livet, og til det empiriske stedet.

I dette kapittelet har noen utvalgte perspektiv på sted og litteratur blitt presentert. Morettis (1998) distinksjon mellom fiktivt og empirisk sted er et skille som denne teksten vil forholde seg til. Men det vil ikke, slik det gjøres i Andersen (2006b), kun fokuseres på det fiktive stedets betydning for den fiktive skikkelsen i romanen.²⁷ Likevel knytter Andersen det litterære stedet til konteksten. Hans stedsforståelse ligger forankret i en forståelse av moderniteten. På samme måte vil Arvid Jansens kontekst og bevegelsesgrunner stå i samspill med stedet. Det meningsfulle stedet som Miller søker etter med topografiens blikk, knytter an til Cresswells innfallsvinkler. Den fenomenologiske tilnærmingen ser stedet som en måte for mennesket å fungere i verden, altså er stedets betydning for selvoppfattelsen svært viktig. Men det er interaksjonen med stedet som skaper mening, og ikke stedet i seg selv. Dette blir også, som tidligere poengtert, et utgangspunkt for senere analyse i denne teksten. Hvordan meningen konstrueres vil også bli essensielt. Radikale samfunnsgeografers tilnærminger til sted kan også være en mulig tilnærming til sted hos Petterson, i og med at stedet tydelig representerer en viss posisjon i samfunnet, og at stedet derfor også representerer tilhørighet til en sosial gruppe.

Arvid Jansen er bevisst sin bakgrunn og oppvekst i arbeiderklassen, eller fjerdestanden, som han selv kaller det. Denne tilhørigheten er så sammenflettet med oppvekststedet at den nærmest virker naturliggjort. Slik biografiske opplysninger om Petterson kan være ”hemmelige noter” som kan endre resepsjonen av hans romaner, vil også innsikt i drabantbyens historiske utvikling kaste lys over hvordan stedet fungerer performativt i tekstuniverset. Drabantbyen Veitvet er for Arvid et sted som representerer den sosiale tilhørigheten til arbeiderklassen. Dermed fremstår tilknytning til klasse og sted nærmest som en og samme organisme. Et eksempel på dette er å finne i *Jeg forbanner tidens elv*: ”Det store sjukehuset som lå nesten nede ved Sinsenkrysset på den sida av Oslo jeg alltid har tenkt på som vår side, altså østsida” (s. 9). Dette ”vi” kan omfatte familien, men samtidig også et større sosialt felleskap av mennesker som identifiserer seg med arbeiderklassen. Denne

²⁷ Forholdet mellom fiksjon og fakta er et aspekt ved litteraturen som kompliseres i en senmoderne kontekst. Dette gjelder personskildringer, men selvsagt også stedsskildringer. I Pettersons forfatterskap er overgangen mellom forfatter og Arvids-skikkelsen flytende, slik det ble argumentert for innledningsvis. I forlengelse blir det litterære stedet også farget av det empiriske stedet.

tilhørigheten synliggjøres gjennom en tilknytning til sted. Derfor blir ”vår side” et uttrykk for stedets sosiale praksis i samfunnet generelt, men også uttrykk for hjemmets ideologiske funksjon.

2.5 Drabantbyen som sted

Det å skulle diskutere hvordan drabantbyen fungerer som et meningsskapende sted for individet krever en historisk forankring, fordi det litterære stedet har utgangspunkt i et virkelighetsbundet sted. Det empiriske stedets utvikling og kontekst kan ligge til grunn for en forståelse for det litterære stedet. I tillegg vil jeg fokusere på hva slags *mening* drabantbyer generelt har blitt tillagt. Oppfattelsene mennesker har av steder er avgjørende for hvilken rolle stedet spiller for identitetskonstruksjon hos de som bor der. Beskrivelsene av stedet danner bakgrunnsramme for hendelsene i Pettersons bøker. Leseren får et konkret innblikk i miljøet som familien Jansen lever i, som har klare implikasjoner til det materielle stedet. Mest essensielt fremstår hjemmet, en leilighet i drabantbyen Veitvet øst i Oslo. Slik beskrives hjemmet av Arvid i *Jeg forbanner tidens elv*:

De bodde i et rekkehus med kjøkken og stue i første etasje og tre små soverom og et knøtt lite bad i annen. Jeg vokste opp i den leiligheten. Jeg kjente hver rynke i tapetet, hver sprekke i golvet, hver skremmende krok i kjelleren. Det var et Selvaaghus. Hvis du sparka hardt nok i veggen, forsvant foten inn til naboen (s. 12).²⁸

Etter andre verdenskrig var boligmangelen stor i Oslo. Norske politikere og utbyggere hentet derfor inspirasjon fra boligbyggingsprosjekter i England og Sverige.²⁹ I de første etterkrigsårene foregikk boligbyggingen i byens ytterste områder, før man etter noen år etablerte egne felt hvor naturen før hadde rådet. Naturen ble tatt vare på i byggingen, og som Espen Johnsen skriver boken *Hundre års nasjonsbygging* (2005) var nettopp dette en av kvalitetene ved drabantbybyggingen (s. 35). Et nytt sted oppsto, som tilsynelatende plasserte seg bortenfor skillet mellom by og land, borgerskap og bonde. Det ble et sted hvor kultur og natur kunne møtes. Det var ment som et sted hvor ulike mennesker kunne møtes på tross av skiller. OBOS-medlemmer med høy ansiennitet ble prioritert først i køen blant søkerne som ønsket seg til drabantbyen. Tyngdepunktet lå ifølge Johnsen på småbarnsfamilier mellom 26 og 40 år

²⁸ Pettersons Forfatterskap skildrer Arvid i ulike livsfaser; i *Aske i munn, sand i skoa, Det er greit for meg, Ekkoland* bor han i nevnte leilighet. I romanene *I kjølvannet* og *Jeg forbanner tidens elv* har han derimot flyttet ut, men ikke lengre enn noen t-banestopp unna.

²⁹ Oslos byplansjef Erik Rolfsen var ifølge Johnsen (2005) inspirert av ”neighbourhoods” og ”new towns” utenfor London (s. 36). I tillegg var ”hagebyen” en viktig inspirasjon for boligbygging, slik den ble presentert i boken til Ebenezer Howard; *Tomorrow – a Peaceful Path to Real Reform* (1898), skriver Marit Spjudvik i sin hovedfagsoppgave *Å bygge et sosialdemokrati* (2007).

(s. 36). Sosialdemokratiske idealer sto sterkt i arbeiderpartiregjeringen og blant arkitektene.³⁰ ”Drabantbyen ble, i forlengelse av den sosialt bevisste funksjonalismen, sosialdemokratiets foretrukne bystruktur”, konstaterer Johnsen (s. 37). Man hadde et ønske om at drabantbyen skulle fungere sosialt utjevne, og skulle gi en intern fellesskapsfølelse skapt gjennom utbygging av nabolagssentra. Men de ulike typene fellesareal lot vente på seg, og med dette kom kritikken mot drabantbyen sigende. Kritikken kom fra mange hold utover 60-tallet, blant annet fra en ny generasjon av radikale arkitekter som utarbeidet rapporter om drabantbyområdet.

Den første rapporten, utarbeidet av de unge arkitektene Anne Sæterdal og Thorbjørn Hansen, hevdet at planleggingen var dominert av en udemokratisk prosess bygget på usikkert grunnlag. Det hadde vært for lite kontakt mellom planleggerne (arkitektene), utbyggerne (OBOS som byggherre) og de fremtidige brukerne (Johnsen, 2005, s. 40).

Sosiologer pekte i tillegg på hvordan manglende fellesarealer skapte sosiale problemer. Man hadde ønsket at drabantbyen skulle fremstå som en levende, dynamisk enhet som fungerte mot sosial ulikhet. I stedet fikk den en tendens av å være en soveby, der den oppvoksende generasjon ofte hadde lite å ta seg til. Kanskje hadde man i iveren etter boligdekning skapt områder uten særpreg, og heller steder som liknet hverandre i så stor grad at de fremsto som ikke-steder. Der likheten skulle ha rommet en sosialdemokratisk drøm om utjevning, oppsto heller tomrom og vantrivsel blant innbyggerne. Drabantbyen representerte løsningen på boligkrisen, men var en sosialdemokratisk ønskedrøm om likhet som snart bleknet. Det var ønskelig at drabantbyområdene skulle fremstå som selvstendige satellitter, og slik representerte den en ny lokalitet for meningsdannelse og sosial praksis. Dessverre ble ikke drømmen om likhet og utjevning, som arkitektene og planleggerne så for seg, til virkelighet. Drabantbyene var i stor grad plassert øst for Oslo, med unntak av Rykkinn og Hovseter, og områdene ble bosted for mindre bemidlede.

Stigmatisering av drabantbyen ble vanlig, og er fremdeles utbredt. Kriminalitet og generelle sosiale problemer gjorde også at drabantbyen fikk et dårlig rykte.³¹ Kjetil G. Lundeberg og Hilde Danielsen har foretatt en sosiologisk undersøkelse av det de kaller plassmyter, og presenterer funnene i artikkelen ”Nærmiljø og plassmyter: Sentrum og

³⁰ Plan-gruppens medlemmer, som i stor grad sammenfalt med medlemmene i foreningen Mot Dag, var radikale arkitekter som Frode Rinnan, og hadde stor innflytelse. Disse identifiserte seg også med Det Norske Arbeiderparti (Johnsen, 2005, s. 33), og hadde et særskilt mål for øye: ”I arkitekturen lå det et mål om å trekke inn sosiale og psykologiske dimensjoner og å komme i dialog med brukergruppen” (Johnsen, s. 36).

³¹ Helt siden ”Lambertseter-gjengen” ble et begrep i media, har drabantbyene vært steder forbundet med gjengdannelse, i dag debatteres det også hvorvidt Grorud-dalen er utsatt for ghettoifisering. Slike tendenser finner man i drabantbyer som danner forsteder for mange europeiske byer. Rinkeby-området utenfor Stockholm er et nærliggende eksempel.

drabantby mellom mangfold og trygghet” (2010).³² Her hevdes det at: ”I etterkrigstidens Norge har særlig drabantbyene hatt et utbredt negativt omdømme blant folk som ikke bor der” (s. 122), og at slike negative plassmyter kan føre til territorielle stigmatiseringsprosesser. Det finnes mange eksempler på innlegg i norsk offentlighet som kan ha vært med på å bygge oppunder en stigmatiserende plassmyte om drabantbyen. ”Den negative billedannelsen av norske drabantbyer har vært å spore i både forskningspublikasjoner (for eksempel Hansen, 1970), skjønnlitteratur (Solstad, 1984; Frobenius, 2004) og systematisk problemkonstruksjon i medier (se Gakkestad, 2003; Hansen og Brattbakk, 2005)” (Danielsen og Lundeberg, s. 122). Det interessante ved begrepet plassmyte er at det kan forene en fenomenologisk og en konstruktivistisk tilnærming til sted. Stedets sosiale praksis og betydning for mennesker synliggjøres gjennom klargjøring av stedsmyter. Samtidig tar begrepet opp i seg samspillet mellom sted og menneskelig identitet. Hvem man er determineres ikke av stedet man kommer fra, men stedet er likevel identitetsproduserende. Den empiriske personen Per Petterson tilbrakte, i likhet med sin litterære stuntmann Arvid, sine aller første leveår i en leilighet på Oslo øst, før familien flyttet til drabantbyen Veitvet. I et intervju med Aftenposten ble han spurt: ”Hvordan var det egentlig å vokse opp på Veitvet i slutten av 60-årene?”:

”Det var nok tøffere enn jeg selv trodde den gangen, jeg tilhørte liksom den første generasjonen av drabantbyungdommer som ble født på begynnelsen av femtitallet. Det ble jo en del juling, en del rotløshet og aggressivitet i tenårene. Samtidig var det et fascinerende sted da jeg var mindre. Det var folk fra hele landet som flyttet inn i en splittet ny liten by på samme tid” (Hovdenakk, 1992, s. 17).

Det er ingen tvil om at oppveksten der har preget både ham og forfatterskapet. Hvordan han skriver frem det litterære stedet Veitvet handler delvis om drabantbyens utvikling, fall, og mislykkede forsøk på sosial utjevning. Ikke minst forgrener plassmyter og stedsstereotypier seg inn i litteraturen, for stedet har en plassering i forhold til samfunnet det er en del av. Dessuten kan man tenke seg at leserens oppfatninger om det empiriske stedet også vil farge inntrykket av det litterære stedet.³³ Jeg vil hevde at det empiriske stedet med sin historie ligger til grunn for forståelsen av det litterære stedet, men at Pettersons Veitvet samtidig er et eget sted. ”Jeg vil at Veitvedt skal være veldig viktig for meg. Det var der jeg tenkte alle store

³² For å definere plassmyte tar Lundeberg og Danielsen utgangspunkt i Cresswell (2004): ”Place, at a basic level, is space invested with meaning in the context of power” (s.12). Danielsen og Lundeberg knytter dette til hvordan menneskers oppfattelse av sted blir formet og gir mulighet for visse former for identitet. ”Denne definisjonen av plass er fruktbar for oss fordi den kobler det meningsproduserende elementet i plass til makt og dermed til de ulike strukturene, både materielle, sosiale og kulturelle, som er med på å forme tolkninger og praksiser knyttet til plass” (2010, s. 120), ut fra dette formes plassmyter som mennesker igjen bevisst og ubevisst forholder seg til.

³³ For øvrig vil også mange lesere ikke ha kjennskap til det empiriske stedet, men heller skape en oppfatning ut fra skildringene.

tanker, og jeg har jo en fysisk hukommelse”, sa Petterson i et intervju med *Klassekampen* (Thoresen, 1996, u.s.). Petterson kommer ikke med en sosialhistorisk kritikk av det historiske stedet, men skildrer en familie og enkeltmenneskets forståelse av seg selv og verden, og det kan forstås i sammenheng med stedstilhørigheten hans. I skjebnen til familien ligger likevel en kritikk av steder som sosiale kategorier der mennesker stenges inne. Dette aspektet ved sted vil jeg diskutere nærmere i den senere analysen. Likevel var Veitvet også et sted som åpnet mange muligheter for den oppvoksende generasjon på 50- og 60-tallet. Det var en smeltedigel for mennesker som kom fra mange ulike deler av Norge. Pettersons fortelling om Veitvet handler om stedets funksjon som hjem for en spesifikk familie, men samtidig er historien om Arvid Jansen historien om klassereisen, slik individet opplever den. Derfor velger jeg å bruke begrep som ”arbeiderklasse” og ”klassereise” i min videre diskusjon. Dette gjøres ikke i den hensikt å kategorisere individet, men benyttes heller for å plassere individet i forhold til samfunn og oppvekst. Drabantbyen er en konkretisering av samfunnets moderniseringsprosess, sosial mobilitet er en konsekvens av økende utdanning, og dermed er individer på reise i det sosiale hierarkiet. Karin Sveen (2001) skriver i *Klassereise: et livshistorisk essay* om sin ambivalens knyttet til klassebegreper: ”Vi lever for lengst i en postindustriell verden, og jeg kvier meg for å ta ordet arbeiderklasse i min munn, knyttet som det alt i alt blir industrialismens tidsalder” (s. 69).

Jeg deler denne ambivalensen, men håper likevel at ”klasse” vil være en konstruktiv innfallsvinkel for å forstå Arvid Jansens lengsel etter foreldrene, og evige bevegelse mellom meningsfulle steder. Petterson skriver ham inn i den litterære familiehistorien, hvor den postindustrielle tidsalderen ennå ikke er åpenbar. Postmodernitetens uendelige valgmuligheter ligger ikke åpne for Arvid Jansen, siden hans forståelse av verden og seg selv er knyttet til moren og farens livshistorier. Når han på et senere tidspunkt i livet blir forfatter, er det ennå mor og far det kretser rundt. Pettersons kretsing omkring relasjonene i Jansen-familien har i artikler og anmeldelser blitt trukket frem som et sentralt motiv i bøkene. Relasjonene konkretiseres gjennom stedets betydning, noe jeg vil eksemplifisere og vektlegge i analysen, men mer interessant er det at stedet også kan inneha en annen funksjon. Gjennom stedets betydning konkretiseres og kritiseres den sosiale tilhørigheten som mennesker får tildelt av andre og seg selv. Slik finnes det en sosialkritisk brodd i bøkene, selv om dette tidligere ikke har blitt sett som en sentral egenskap ved forfatterskapet. Det empiriske stedet Veitvet er utgangspunktet for stedets opptreden hos Petterson. Men det litterære stedets betydning og funksjon overskrider likevel det historiske stedets utvikling.

3. Per Pettersons forfatterskap

3.1 Et transtekstuelte perspektiv

I det følgende vil søkelyset rettes mot Pettersons litterære produksjon. Hensikten er å kunne diskutere hva slags litterært sted Petterson har skapt gjennom sin diktning. Hovedfokuset for den senere analysen er som sagt romanen *Jeg forbanner tidens elv* (2008), men siden boken omhandler en familie som gjennomgående har vært tematisert i forfatterskapet, må romanen ses i forlengelse av verkene som ligger forut. Med dette legger jeg opp til et transtekstuelte perspektiv, hvor de ulike verkene innen forfatterskapet ses som deler av samme litterære prosjekt.³⁴ Jørgen Sejersted (1998) hevder at bøkene kan leses som deler av et større verk, noe Petterson, i følge Frode Helmich Pedersen (2010), senere har gitt ham rett i. Pedersen regner da at man har å gjøre med en familiekronike på over 1100 sider.³⁵ Hoem (2004) deler også en slik transtekstuell forståelse av forfatterskapet. Derfor vil det altså først foretas en generell presentasjon av verkene, før *Jeg forbanner tidens elv* ses i forlengelse av de foregående romanene. Stedene i romanen er også videreføringer fra Pettersons tidligere verker.

Som en rød tråd gjennom Pettersons skjønnlitterære utgivelser løper fortellingen om en arbeiderklassefamilie i etterkrigstidens Oslo. Historien strekker seg fra morens erindring om Frederikshavn på 1930-tallet til Oslo rundt årtusenskiftet. De ulike delene av fortellingen fyller inn nye bidrag til historien, men ikke i en kronologisk rekkefølge. Ofte foregår handlingen både på et nåtidsplan og på et fiktivt fortidsplan. Dette binder romanene sammen, og skaper det Pedersen (2010) nevner at mange anmeldere ser som ”den mest betegnende merkelappen på Pettersons skjønnlitterære verk”, nemlig betegnelsen erindringslitteratur (s. 152). Jeg-fortelleren ser seg tilbake, gjerne grunnet en krise som han eller hun opplever på nåtidsplanet. Pedersen ser Nietzsches (1887) kommentar om at ”smerten er mnemoteknikkens mektigste hjelpemiddel”, som forklarende for hva som setter i gang romanfortellingene hos Petterson (s. 153). Selv har forfatteren forklart i et intervju med *Dag og Tid* at ”Likevel er det ingenting som løyer seg i boka [om *I kjølvannet*]. Skuldkjensla til den førre generasjonen kan ikkje løysast” (Fyllingsnes 2000, u.s.). Dette kan ses som et generelt trekk gjennom bøkene, for det finnes ingen forsonende løsning. Derimot sirkles en families historie inn, og forholdet innad i denne familien er den grunnleggende drivkraften bak fortellingene. Dette gjelder helt

³⁴ Jeg støtter meg her på Frode Helmich Pedersens (2010) innfallsvinkel til forfatterskapet. Pedersen har igjen adoptert begrepet fra Cedric Watts (1984).

³⁵ Unntaket er *Ut og stjele hester* (2003), men også denne forbindes med Jansen-fortellingen gjennom Arvid Jansens fiktive forfatterskap av en bok med linjene ”Jeg ser vindens form i vannet” (Petterson 2000, s. 25), som innleder nettopp *Ut og stjele hester*.

siden den første utgivelsen på slutten av 1980-tallet. Pettersons litterære debut kom med novellesamlingen *Aske i munn, sand i skoa* på forlaget Oktober i 1987.³⁶ Her introduseres Arvid Jansen-skikkelsen for første gang, og det er gjennom hans barneøyne verden skildres. De ti novellene sirkler inn hans oppvekstmiljø i etterkrigstiden, med hovedvekt på hjemmet i drabantbyen Veitvet i Oslo. To andre sentrale steder er sommerstedet i på Jylland i Danmark og hytta ved Bunnefjorden.³⁷ Dessuten introduseres det overbyggende temaet for Pettersons videre forfatterskap: Forholdet mellom foreldre og barn. Mer spesifikt vil jeg hevde at forfatterskapet tematiserer en vekslende tilstand av samhörighet og avstand mellom foreldre og barn, med vekt på det siste. Arvids ambivalente forhold til moren og faren gjentas og problematiseres gjennom hans eget identitetsarbeid. Dette arbeidet er knyttet til en problematisering omkring klassetilhörighet og sosial mobilitet. Mer eksistensielt lyder spørsmålet ”Hvem er jeg?”

Oppfølgeren til debuten kom med romanen *Ekkoland* to år etter, i 1989. Igjen møter leseren Arvid, nå nesten tolv år gammel. Familien reiser med ferge til morens foreldre i en by svært lik Frederikshavn. Romanen skildrer en sommer under besteforeldrenes tak, i et (for Arvid) barnlig sommerparadis, som dog bærer preg av forrige generasjons undertrykte hemmeligheter. Sommerstedet til familien Jansen bygges også denne sommeren. Leseren får også kjennskap til den avdøde onkel Jesper, storebroren til moren som hun var nært knyttet til. ”Arvid gikk inn i hytta og så seg i speilet som hang rett innafor døra. Når han dro håret vekk fra panna så han ut som Jesper. De var italienere begge to, annerledes” (s. 100). Jesper døde samme år som Arvid ble født, og Arvid og mor knyttes ytterligere sammen gjennom Arvids likhet med den elskede storebroren. Romanen ender i konflikt mellom faren på den ene siden, og moren og Arvid på den andre. Deres nære forhold etableres gjennom dette ytterligere. Et sterkt rop fra Arvid høres gjennom romanen. ”DU RØRER IKKE MEG!” (s. 27)

I 1992 kommer så romanen *Det er greit for meg* ut. Her er det Audun som står i sentrum for begivenhetene. Han er tretten år og flytter til Veitvet med moren sin. Selv om denne romanen representerer et brudd med Pettersons tidligere tematiseringer over samme familie, er likevel Jansen-klanen tilstedeværende. Auduns bestekamerat blir nemlig Arvid. Man får slik et annet innblikk i Arvid og familien, og dermed forsterkes inntrykket av Arvid

³⁶ I Pettersons tekst ”Du veit åssen det er” i *Måne over porten* (2004) tillegger han redaktør i Oktober forlag, Torleiv Grue, mye ære for at hans litterære debut kom til. Petterson har siden holdt seg til samme forlaget.

³⁷ Sommerstedet i Danmark står i forbindelse med moren som kommer fra stedet hvor familien tilbringer somrene. Hytta ved Bunnefjorden står heller i forlengelse av faren. Forut for Veitvet-hjemmet ligger minnet om tidlige barneår i en leilighet på Vålerenga.

som en upålitelig forteller. Arvid er venstreradikal og fremstår nærmest som en klippe i Auduns liv. Når boken ender er guttene blitt atten år. Pedersen (2010) mener at denne romanen ”inneholder historien om Arvid Jansens modningsår, med gryende forfatterambisjoner, sett gjennom kameratens øyne” (s.143). Hans radikaliserings og proletarisering er også tema. I et intervju med *Klassekampen* siteres Petterson: ”Jeg føler min identitet ligger i romanen *Det er greit for meg*. Audun, hovedpersonen er ikke meg – men jeg er kompisen hans Arvid” (Thoresen, 1996, u.s.).

I Pettersons neste verk *Til Sibir* (1996) er det morens oppvekst i Danmark, og særlig hennes forhold til broren Jesper, som skildres. ”Den konkrete rammen er livet til mora mi”, har Petterson sagt i et annet intervju med *Klassekampen* (Brekke, 1996, u.s.). Hun innehar selv fortellerposisjonen, som en kvinne i sekstiårene som ser tilbake på sitt liv fra egen barndom på 1930-tallet.³⁸ Hennes avbrutte skolegang og møte med Arvids far blir også skildret her. Slik danner denne boken et forklarende bakteppe for Jansen-familiens dynamikk. Denne boken danner den tidligste delen av familiesagaen, og er det kronologiske startskuddet.

I romanen *I kjølvannet* (2000), er Arvid igjen i sentrum. Han har blitt en voksen mann på 43 år, og fiktivt er året 1996. Arvids liv er totalt forandret etter å ha mistet mor og far, samt to yngre brødre i en fergeulykke. Stedene er imidlertid nesten de samme. Det er den rødmalte hytta ved Bunnefjorden, sommerstedet ved Danmarks kyst og drabantbyen Veitvet som danner scenen for hendelsene Arvid ser tilbake på. I 2003 utkommer *Ut og stjele hester*, hvor familien Jansen er fraværende.

3.2 Romanen *Jeg forbanner tidens elv*

Fem år senere er Arvid tilbake i fortellerposisjon, i den (så langt) siste romanen i familiekrøniken. I *Jeg forbanner tidens elv* (2008) settes tiden tilbake til november 1989, og romanen behandler tiden forut for den krisen som senere har rammet familien i *I kjølvannet*. Kronologisk plasserer romanen seg mellom Arvids ungdomstid beskrevet i *Det er greit for meg*, og det senere voksenlivet som *I kjølvannet* omhandler. Arvid er 37 år, og på vei til å skille seg. Hans kone og to døtre spiller sådan biroller her. Samtidig finner moren hans ut at hun har kreft, og velger å dra med fergen *Holger Danske* tilbake til sommerstedet på Jylland i Danmark, og Arvid følger etter henne dit. ”... og nøyaktig to dager etter at hun gikk i land, var det jeg som kom ned til den nordjyske kystbyen en tidlig morgen om bord i den gamle og urettferdig utskjelte ferga *Holger Danske*” (s. 35). Slik fraktes de tilbake til Arvids barndom og morens hemmeligheter. I tillegg veves fortidens hendelser inn i historien. Det er også på

³⁸ Fra hun er ni år i 1934 og frem til 1948.

dette erindrede fortidsplanet at Arvid møter henne som senere blir hans kone. Det er deres kjærlighetshistorie som fortelles med konkrete beskrivelser typisk for Pettersons prosa. ”... og jeg trur det var måten hun holdt sigaretten mellom fingrene på som berørte meg mest, hvordan håndflata folda seg ut foran brystet med en liten knekk i håndleddet og gloa pekende mot gulvet, og den natta var den første natta hun ikke reiste hjem” (s. 28).

Likevel er det forholdet mellom mor og sønn som står i fokus både i nåtidsfortellingen og i Arvids erindringer. På fortidsplan er det to hendelser som blir stående som bestemmende og forklarende for deres relasjon. Den første består i morens skuffelse når Arvid forteller at han vil slutte på skolen. Arvids opplevelse av konflikten henspiller på romanens tittel. Tiden som renner forbi, og aldri kan overstiges.³⁹

Det var kommet et skille i tida, et før og et etter, ei grense som jeg hadde kryssa, eller kanskje ei elv, som Rio Grande, og nå var jeg kommet til Mexico hvor ting var på en helt annen måte og kanskje litt skremmende, og så hadde denne overfarten avleira seg i ansiktet mitt, og mora mi ville se det med en eneste gang, at vi nå sto på hver vår side av den elva” (s. 100).

Den andre viktige hendelsen er Arvids tale til moren på hennes 50-årsdag. Han har forberedt seg lenge, og skal snakke om elven Rio Grande. Dessverre klarer han ikke å gjennomføre.”- Jeg husker ingenting om deg, sa jeg, - ingenting, og da sa hun: - Det er kanskje like greit” (s. 154). Forholdet til moren er komplisert. Arvid identifiserer seg med henne, og ønsker hennes anerkjennelse. Men samtidig tviler han på seg selv, og føler at moren også gjør det. ”Jeg var sikker på at hun mente det, at jeg var for lett, at det var noe i min person som gjorde henne skeptisk, at jeg hadde en brist i karakteren, en sprekk i grunnmuren bare hun visste om” (s. 56).

Tilbake i 1989 skildres noen få dagers samvær mellom mor og sønn (og naboen Hansen) i Danmark. Avstanden mellom dem er stor, og Arvid ser seg til nevnte hendelser som forklarende. Romanen ender på stranden. Arvid ser på moren sin fra avstand, hun faller ned på kne mens han blir stående å vente på henne. Med dette bildet skapes en åpen slutt, som tematiserer Arvids ønske om morens anerkjennelse. Samtidig vises hans lammelse i forhold til sin egen situasjon og morens sykdom. Slutten inneholder, slik jeg ser det, også en intertekstuell referanse til Rudolf Nilsens dikt ”Jeg hadde tenkt”, som omtales i forbindelse

³⁹ Tiden som aldri kan stoppes, og handlinger som ikke kan gjøres om, tematiseres gjennom hele forfatterskapet. Allerede i novellesamlingen *Aske i munn, sand i skoa* tas dette opp. ”- Jeg vil ikke bli eldre, jeg vil være som jeg er nå! Seksogethalvt er vel en bra alder!” Sier Arvid til mor (s. 54).

med moren tidligere i romanen.⁴⁰ Referansen understreker Arvids nære forhold til moren, og gir et frampek om sorgen og tapet som snart vil ramme.

3.3 Hvem er Arvid Jansen?

Jeg vil hevde at det mest grunnleggende ved Arvid er at han tror han har denne bristen i karakteren, som bare moren vet om. Han ser på seg selv som annerledes, og føler seg aldri god nok. Tidligere i avhandlingen har forbindelsene mellom den empiriske forfatteren Per Petterson og den litterære protagonisten Arvid Jansen blitt diskutert. Petterson hevder ved flere anledninger at selv om hans identitet ligger hos skikkelsen Arvid, så må han heller ses som Pettersons stuntmann framfor et litterært alter ego.

Denne distinksjonen er imidlertid ikke hovedfokus her. Jeg skal heller vektlegge noen aspekter ved Arvid som kan belyse sentrale problemstillinger knyttet til hans identitet. Hans selvforståelse er i stor grad preget av foreldrene. At han kjenner seg annerledes enn far, og nærere knyttet til mor går igjen. Forholdet til faren er særlig fokus i den første novellesamlingen *Aske i munn, sand i skoa*, samt i romanen *Ekkoland* og *I kjølvannet*. Arvids far, Frank går fra en stilling som skoarbeider til ansatt på tannbørstefabrikk i den første novellen ”En mann uten sko”. ”- Jaja Arvid, sa fattern med en litt stygg latter og ansiktet hans så akkurat ut som stein, - nå er jeg en mann uten sko! – Jeg veit det, sa Arvid og myste, - nå er du en mann med tannbørster!” (1987, s. 17). Med dette sitatet etableres Arvids ambivalente forhold til faren. Han er degradert i Arvids øyne, samtidig som han er den trygge og sterke, og den Arvid i voksen alder vil likne av utseende. Likevel stilles det spørsmål ved hans slektskap med faren allerede i novellen ”Før krigen”. Er han egentlig farens sønn, eller stemmer det som onkel Rolf sier at han er produkt av en italiensk rørleggers besøk i hjemmet (s. 122)? Dette perspektivet gjentas også flere ganger i romanene som utkommer i etterkant av novellesamlingen. Sønnens forhold til faren er et tema som både Sejersted (1998) og Pedersen (2010) trekker fram som sentralt i forfatterskapet. Kanskje kan trekanten av mor, far og sønn tolkes ut fra ødipale slutninger, slik det ofte har blitt gjort når det gjelder ulike hendelser og skildringer forstått som symboler.⁴¹ Som ungdom har Arvid blitt radikal, og opptatt av samfunnets skjevfordeling. Som ung voksen er han maoist og slutter på skolen for å jobbe på

⁴⁰ Rudolf Nilsens (1901 – 1929) posisjon som allment kjent arbeiderdiker med tematikk knyttet til arbeiderliv i Oslo, og med politisk medlemskap i Norges Kommunistiske parti er også et tegn på Arvids selvforståelse. Diktet er lagt ved under ”7. Vedlegg”.

⁴¹ Slik tolker for eksempel Pedersen en passasje om Arvids trefelling i *Jeg forbanner tidens elv*: ”For Arvid Jansens del henger beslutningen om å felle furuen utenfor sommerhuset på Jylland sammen med ønsket om å bevise overfor moren og seg selv at han er verdig større respekt enn hun hittil har vært villig til å gi ham. Dette er nemlig en oppgave faren ikke har hatt krefter til å utføre, og trefellingen får dermed preg av en ødipal kamp, i den forstand at Arvid søker en symbolsk seier over faren ved å overgå ham i maskulin handlekraft” (s. 147).

fabrikk. Han sliter med forholdet til moren. Senere arbeider han i en bokhandel og får to døtre med kvinnen han gifter seg med. Han forsøker å skrive, han blir skilt og han gir ut en novellesamling. Så inntreffer katastrofen; *I kjølvannet* beskriver en voksen sønns sorg over tapet av en far.⁴² Den viser hvordan faren Frank reagerte etter at Arvid hadde blitt forfatter og skrevet en roman hvor faren ble skildret, hvorpå faren spydig kaller ham ”Hemmingway” (s.35).⁴³ Dessuten arbeider han med en tekst underveis i romanen, som kan virke å skulle bli til en fiktiv versjon av verdenssuksessen *Ut og stjele hester*.⁴⁴ Som vist i et tidligere eksempel er Arvid redd for å ha en ”sprekk i grunnmuren” (Pettersen 2008, s. 56). Denne tvilen på seg selv viser at han preges av en eksistensiell tvil og mistilpassethet. Han finner likevel bunn i romaner som han leser, noe som igjen forbinder han med moren, som også er et lesende menneske. Slik jeg forstår det, føler Arvid et press fra mor om å ta en utdanning. Gjennom den kan han få tilgang til den friheten og de mulighetene som hun selv aldri fikk. Dette presset kombineres med hans samtidige tvil og frykt for å bryte ut av det kjente og trygge. Han ser hele tiden tilbake i familiehistorien, som inneholder fortellinger om livet som aldri ble. Arvid kan fremstå som gåtefull, men likevel kan nøkkelen til forståelse finnes i en av Pettersens korttekster.

3.4 Essayet ”Stil og språk i klassereisenes tid” som nøkkelt tekst

Inspirert av Behrendts (2007) innsikt i at ulike opplysninger kan fungere som hemmelige noter, vil jeg hevde at et av forfatterens essays, som omhandler utviklingen av skriftspråk, kan virke på en slik måte. I de følgende avsnittene vil jeg drøfte et av Pettersens essay med utgangspunkt i hvordan teksten kan belyse sammenhengen mellom sted og identitet, siden nettopp språket uttrykker hvordan identitet og sted står i et relasjonelt avhengighetsforhold. Stedets betydning for identitet uttrykkes altså både gjennom tematisk innhold og språk i forfatterskapet. Pettersen er en forfatter med et reflekterende forhold til skriftspråket han benytter seg av. Mens muntlighet ofte ligger nære individets identitetsforståelse, kan skriftspråket virke fremmedgjørende. Denne distinksjonen, og forfatterens vei mot et skriftspråk som nærmer seg levd liv, blir i essayet ”Stil og språk i klassereisens tid” reflektert rundt. Teksten finnes i essaysamlingen *Måne over porten* (2004), som inneholder personlige og litterære korttekster. Teksten reflekterer også over fenomenet ”klassereise”, som jeg vil

⁴² Romanen kan også ses som en metaroman, Arvid sliter med egen skriveprosess.

⁴³ Jamfør Arvids beundring for Ernest Hemingway, berører faren et sårt punkt med sin kommentar.

⁴⁴ ”Implikasjonen er klar: Arvid Jansen er den fiktive forfatteren av Per Pettersens bestselger. Dermed blir historien om Trond Sander skrevet inn i krøniken om Jansen-familien som gjenspeiler forholdet mellom Per Pettersen og hans alter ego Arvid” (Pedersen, 2010, s. 152).

diskutere avslutningsvis. Jeg forstår essayet som en nøkkelt tekst i forhold til Pettersons romaner, fordi det som tidligere påpekt, ikke finnes noe absolutt skille mellom biografi og fiksjon hos Petterson. Når han med essayet setter sted, språk og klasse i sammenheng for seg personlig, trekker jeg den slutningen at stuntmannen Arvid også kan forstås ut fra en slik sammenkobling av kategorier. Skriftspråket som forfatteren benytter seg av, beskriver både egen sosial tilhørighet, og Arvid Jansens tilhørighet. Gjennom språket knyttes han til stedet. Det kommer frem at det for forfatteren er en sterk sammenheng mellom hvilke ord som er tilgjengelige for uttrykkelse, og stedet hvor man føler tilhørighet. Det fremmes dermed en overensstemmelse der språket brukes som uttrykk for identitet, og igjen er forankret i stedet. Som Petterson skriver avslutningsvis, virker den sosiale og personlige basisen man har med seg inn på språket man fører. ”At det ikke bare er å ta for seg på øverste, eller hvilken som helst, språklige hylle, men at det i utgangspunktet fins visse begrensninger, visse nødvendigheter en er nødt til å ta hensyn til og være seg bevisst” (2004, s. 98). Slike refleksjoner over språkets betydning uttrykkes også innenfor lingvistikken.

I Norge er det stor talespråklig variasjon, og de fleste av de mange dialektene er svært knyttet til tid, opprinnelsessted og sosial tilhørighet. Papazian og Helleland (2005) skriver sin bok om norsk talemål at: ”Ein kan skilje mellom tre typar språkleg variasjon og varietetar: *Kronologisk* (temporal), *lokal* (geografisk), og *sosial*. Språk varierer nemlig avhengig av dei tre faktorane *tid, stad og sosial gruppe*” (s. 23). Man skiller mellom rikstalemål og dialekt, men begge innehar også en sosiolektisk funksjon, i følge Papazian og Helleland (s. 31).⁴⁵ Individets identitetsforhandlinger skjer med språket som uttrykksverktøy. ”Språk er ikkje berre ein redskap, men også eit *identitetsmerke* og eit *identitetsobjekt* – noko som identifiserer oss, og som vi identifiserer oss med... Vi har og tilknytning til ein viss stad og det målet som talast der”, hevder Papazian og Helleland (s. 39).

Pettersons muntlige tilhørighet til en dialekt, ofte omtalt som ”austkant-målet”, uttrykker en tilknytning til arbeidsmiljøet i Oslo.⁴⁶ Når dette miljøet så skal skildres i litterær form, er det selvsagt at skriftspråket ikke er et nøytralt redskap som fungerer som objektiv uttrykksform. Derfor skaper han et skriftspråk, som gjennom form og oppbygging kan gi uttrykk for den tilhørigheten forfatteren ønsker å formidle. Hans litterære språk springer sådan

⁴⁵ Når språkbruken er sosialt avgrenset, kan man definere både ulike dialekter, eller rikstalemål som sosiolekter. Det vil si at sosiolekter er: ”ulike undergrupper av den same (nasjonale eller lokale) språksamfunnet” (s. 31).

⁴⁶ ”Oslo-dialekten eller bymålet i Oslo høyrer til den midtaustlandske dialektgruppa, og er den fremste representanten for det vi ovafor kalla ”midtaustlandsk bymål”. Det går særleg under namnet ”austkant-målet” fordi det før blei – og enno til dels blir – nytta særleg i dei austlege bydelene, som var arbeidarbydelar der dei fleste tala dialekt” (Papazian og Helleland, 2005, s. 93)

fra talemålet han føler tilknytning til. Gjennom en slik konstruering kan levd liv og litterær produksjon smelte sammen: Skriftspråket er Pettersons kunstneriske uttrykksform, men samtidig også et uttrykk for Arvids identitet. Derfor er det en nedgradering å se forfatterens litterære stemme som transkribering av en viss sosiolekt fra Oslo: ”Du skriver jo sånn som du snakker du. Det gjør jeg aldeles ikke. Ingen skriver sånn som de snakker, ingen forfattere som har noe å fare med som jeg kjenner til, i hvert fall. Det ville vært en skriftlig katastrofe” (s. 89). Likevel tar skriftspråket (blant annet) utgangspunkt i en sosiolekt. Han forklarer språkbruken sin ut fra stedet han vokste opp, og tar utgangspunkt i egen barndom. ”Der jeg vokste opp var det mye som var flaut... Men først og fremst var ord flau. Ikke *alle* ord sjølsagt, vi kunne jo snakke, men en viss *type* ord, en viss type språkbruk. På godt norsk heter det å ta munnen for full” (s. 80-81). Språkbruken handler om å kjenne sin egen tilhørighet, noe annet vil føre til ubehag. Han sammenlikner flauhetstilstanden, forklart som sosiopsykologisk ubehag, med Aksel Sandemoses Jante. Språket blir for Petterson en konsekvens av ”at visse befolkningsgrupper blir disiplinerte og uniformerte sosialt, og dermed også språklig, og at dette er en jobb som ikke overlates til andre, men som de fint greier sjøl” (s. 82). En slik jamføring til Jante er han ikke alene om å trekke frem når sosial tilhørighet diskuteres. Sveen (2001) konstaterer slik i avsnittet med tittelen ”Jante”: ”Jeg skvatt den gangen det for alvor gikk opp for meg at Aksel Sandemose hadde utviklet sin Jantelov på bakgrunn av egne erfaringer blant arbeidsfolk... Janteloven er for meg utenkelig uten en djup og gjennom generasjoner nedarvet mindreverdighetsfølelse” (s. 97).

Det er imidlertid ikke et poeng for Petterson å komme med en sosiopolitisk kommentar angående forskjeller i befolkningen, slik han heller ikke gjør dette til hovedpoeng i sine romaner. Språket som sto til rådighet for den oppvoksende generasjonen var godt nok, men kunne føre til en fremmedgjøring i møtet med skolens skriftspråk. I forlengelse av dette oppstår en konfrontasjon mellom det Petterson kaller ”ubehaget i skriftspråket” (s. 84), hvor ordene kjennes fremmede og langt unna eget talemål, og muligheten til å uttrykke seg skriftlig. ”Og så begynner du å skrive, helt på alvor, og det slår deg hardt da du opplever at du ikke har et skriftspråk” (s. 87). Han fremmer nærmest en påstand om at mangelen på nærhet til skriftspråket kan være delårsak for gutters frafall fra skolen, noe didaktiske undersøkelser også har konkludert med.⁴⁷ Skriftspråket som Petterson etablerer skiller seg fra standard

⁴⁷ Særlig gjelder dette gutter med bakgrunn i lavere sosiale lag og deres forhold til skolen. Det finnes mye sosiologiske forskning på det internasjonale området, blant annet antologien *The Subcultures Reader* (Gelder, 2005), eller rapporten *Differently Literate: Gender identity and the Construction of the Developing Reader* (Millard, 1997).

bokmål. Med denne tilnærmingen blir det viktig at språket er ”fysisk og handlingsretta”, og fylt med ”meningsbærende hovedsetninger” (s. 92). Slik blir språket et uttrykk for følelsene, som igjen er en del av den fysiske kroppen. Setningene formidler de konkrete reaksjonene i kroppen. Petterson har skapt et skriftspråk som er et litterært kunstspråk, og som likevel ligger nære talemålet og levd liv.⁴⁸ Det er en konkret prosa, som vitner om individets virkelighet i et en sfære av ulike sosial tilhørighet. ”Jens P. Heyerdahl [høyesterettsadvokat] og faren min kunne ikke ha uttrykt seg om hverandres virkeligheter uten store vanskeligheter, sjøl om noen på forhånd hadde forklart dem hva det gikk ut på” (s. 91). Språket forteller om virkeligheten med en viss vinkling. Samtidig hevder Pedersen (2010) at det emosjonelle og mentale formidles som en fysisk tilstand i Pettersons skjønnlitteratur, og at dette kan forklare hans popularitet. Denne populariteten ”som ikke bare har trosset geografiske og språklige grenser, men også skillet mellom elitekultur og folkelighet” (s. 150), ligger i språkets evne til å uttrykke følelsesliv gjennom fysiske endringer. Jeg vil nok hevde at selv om hans prosa overskrider grenser med sin popularitet, er det likevel litteratur med en sterk tilhørighet. I motsetning til Pedersens perspektiv, er Thomas Hylland Eriksens (1987) negativ i anmeldelsen av Pettersons novellesamling *Aske i munn, sand i skoa*, i avisen *Morgenbladet*: ”Petterson vil beskrive drabantbybarnets oppvekst i en konkret, tilnærmet muntlig sjargong. Dersom han lykkes i dette, viser talespråket på Oslos østkant seg å være lite velegnet som litterært medium” (u.s.). Mens Pedersen ser Pettersons prosa som universell og grensesprengende, slår Eriksen ordene til grunnen, og da til en geografisk plassert grunn.

I kontrast til Eriksen ser jeg Pettersons bruk av språket som et uttrykk for stedets performative funksjon i forhold til identitetsskapelse. Forfatteren måtte forhandle frem et språk som han kunne uttrykke seg innenfor, samtidig er dette språket egnet for å skildre oppveksten på et særskilt sted. Dette stedet har utgangspunkt i eget liv, og i egen hukommelse. Stedet Veitvet fremtrer som noe mer enn bare et miljø som danner bakgrunn for en fortelling. Sted blir gjennom språket heller en kategori for identitetsdannelse. Pettersons tilnærming til språk uttrykker hvordan språket og identiteten er avhengig av sted, men også overskrider stedet. Han skaper et *kunstspråk* med grunnlag i sosiolekt, slik et litterært performativt sted skapes med bakgrunn i det empiriske stedet. Det litterære stedet er preget av bevegelse mellom tilhørighet og fremmedgjøring. Petterson forholder seg til ”klassereisen”

⁴⁸ For øvrig har Petterson mottatt kritikk for sitt skriftspråk. Derfor reflekterer han også rundt temaer som språkets mulighet for dypere resonnementer og hvordan språket kan føre til ”sosialt fall” i teksten.

som erfaring.⁴⁹ Klassereisen betegner en forflytning fra et sosialt lag til et annet, og setter sådan ord på en opplevelse mange hadde i etterkrigstidens Norge, da stadig flere fikk økt tilgang til utdanning. Denne formen for sosial mobilitet har forfatteren selv opplevd, om enn motvillig. Klassereisens ambivalens er også et aspekt ved Pettersons skildringer av Arvid. De deler tilhørighet i et arbeidermiljø, men ender begge som forfattere. ”Du kan ikke miste deg sjøl, for du er alt du har. Du vil være den du er, bortsett fra at du vil være forfatter. Limbo de luxe” (s. 87). Arvid og Petterson deler klassereisen som grunnleggende erfaring.

”Klassereise” kan ses som en metafor for reisen som individet gjennomfører fra en opprinnelig sosial tilhørighet og til en annen. Men ofte foregår reisen også på et ytre, materielt plan, en forflytning fra et sted til et annet. Steder kan derfor uttrykke en konkret manifestasjon av sosial kategorisering og tilhørighet, og dermed blir klassereisens bevegelse i et indre landskap også en reise fra et konkret oppvekststed, og mot nye steder.

Dette er altså et begrep som favner både en indre og en ytre prosess som preger identitetsdannelse i et åpent samfunn. Slik blir det en beskrivelse av forflytning og mobilitet som samfunnsfenomen, samtidig som individets opplevelse av reisen står i fokus. Torunn Borge skriver om klassereisen som motiv i litteraturen i essayet ”Det pinlige møter det mulige”, i *Samtiden* (2005):

Så hva er det forfattere som Per Petterson, Ronny Ambjörnsson, Lars Ove Seljestad og Karin Sveen vil at vi skal forstå? Jeg tror spørsmålet må stilles annerledes: Hva er det de forsøker å forstå om seg selv, om den tida de ble voksne i, om reisen de har foretatt? De har det til felles at de beskriver ambivalens, tvil og usikkerhet.

Etter å ha plassert Pettersons verker som en del av en større familiekrønike, vil jeg hevde at essayet ”Stil og språk i klassereisens tid” kan belyse flere aspekt ved prosjektet. Det settes her ord på forfatterens forhold til klassereise-tematikken, som igjen kan ses i sammenheng med den grunnleggende ambivalensen og tapsfølelsen Arvid uttrykker i forhold til sine foreldre. Når Petterson uttrykker at forholdet mellom ”å være seg selv” og å være forfatter er motsetningsfullt, springer dette fra en opplevelse av oppvekstmiljøet som begrensende i forhold til slike aspirasjoner. Det vil likevel ikke si at man setter likhetstegn mellom sted og sosial tilhørighet. Opplevd og tildelt tilhørighet til ulike samfunnslag opererer på tvers av grenser mellom steder.

⁴⁹ Sosial mobilitet, og endring av sosial stand, har blitt beskrevet av mange forfattere. Et verk som særlig kan trekkes fram, er Ronny Ambjörnssons selvbiografi *Mitt förnamn är Ronny* (1996). Sveen (2001) referer til ham som opphav til klassereisebegrepet. ”For min generasjon arbeiderungdom var den første som i stor skala, gjennom nyervervet mulighet til studier ved høyskoler og universiteter i tiårene etter andre verdenskrig, la ut fra egen samfunnsklasse på en ferd som kan kalles *klassereise* (Ambjörnsson 1996)” (s. 11).

4. Sted og identitet – En analyse av stedes betydning for Arvid

Jansen

4.1 Innledende bemerkninger

I analysen vil jeg begynne med en drøfting av hvordan stedet fremstår i forfatterskapet, og hva slags funksjon dette stedet har i forhold til Arvid Jansen. Inspirert av Miller (1995) stilles spørsmålet: Hvilken funksjon har beskrivelse av sted og topografi i teksten? Særlig er det, slik den innledende problemstillingen spør etter, Veitvets betydning for romanskikkelsen Arvid Jansens identitet som vil diskuteres.

Til grunn for dette ligger en forhåpning om at man kan oppnå økt innsikt i Arvids identitetsproblematikk, og i den grunnleggende tematikken om hans forhold til foreldrene, ved å fokusere på stedets betydning. Spesielt rettes blikket mot *Jeg forbanner tidens elv*, men siden romanen ses som en del av et større transtekstuelte prosjekt, trekkes også andre deler av forfatterskapet inn. Jeg vil gå inn på hvordan drabantbyen generelt har blitt fremstilt hos såkalte ”drabantbydiktere” (Bromark, 2010), og hvordan denne litteraturen kan framstå som heimstaddikting. Deretter vil Pettersons skildring av Veitvet drøftes i forhold til en slik kategorisering. I begrepet ”heimstaddikting” ligger en implikasjon om at det er et barndomshjem, og ofte en oppvekst, som beskrives i litterær form. Derfor vil denne diskusjonen fungere som en inngangsport til Pettersons fremstilling av Veitvet som hjem. Den fenomenologiske tradisjonen etter Heidegger forstår hjemmet som det primære og mest betydningsfulle stedet for mennesket. Hva slags hjem er det i så fall Veitvet representerer? I analysen vektlegges det at stedets funksjon som hjem kan underbygge stedet som sosial konstruksjon. Gjennomgående fokus er også hvordan Pettersons Veitvet kan ses i lys av stedets tredelte funksjon som bakgrunnsramme, opplevelse, sosial praksis eller konstruksjon.⁵⁰ Med dette skiller det empiriske stedet Veitvet lag med stedet ved samme navn som skrives frem hos Petterson. Det skildrede stedet kan aldri ses som kun en beskrivelse av et sted utenfor teksten. Denne forutsetningen ligger til grunn for den videre analysen, og er inspirert av Andersen (2006b), som fokuserer på stedene *innad* i litteraturen. Men likevel setter Andersen de litterære stedene i forbindelse med kontekstuelle fenomener for å beskrive individers identitet og tilknytning til steder. Det empiriske stedet Veitvet rommer muligheten for ulike subjektive historier om sted, tilhørighet og identitetsforståelse. Pettersons familiekrønike er en av disse historiene, og i dette perspektivet får stedet rollen som et

⁵⁰ I teorikapittelet ble det hevdet at forskere ofte vektlegger et av perspektivene fremfor andre, mens det ideelle perspektivet vektlegger alle tre (blant andre Berg og Dale, 2004, s. 41).

subjektivt hjem. Faren ved en slik tilnærming kan være at man mister innsikt i maktperspektiv knyttet til sted. Ved å fokusere på det litterære stedet som atskilt fra det empiriske, og dessuten som en subjektiv stedsbeskrivelse avskåret fra en etisk forståelse av hvordan samfunnsstrukturer knytter identitet til sted, mister man muligheten til kritisk analyse av stedets diskursive betydning for mennesket. Derfor gjentar jeg følgende argument; ”... båndene mellom plasser og identiteter er ikke entydige eller automatiske” (Lundberg og Danielsen, 2010, s.120), men båndenes sosialt kategoriserende funksjon fremstår som det mest essensielle ved relasjonen. Dessuten kan man hevde at: ”Meningene knyttet til plasser er ikke naturlige eller selvsagte, men blir konstruert av aktører med mer makt enn andre til å definere hvordan plassen skal være, hva som er passende der og hvem som hører til” (Lundberg og Danielsen, 2010, s. 120). Jeg gjentar påstanden om at det finnes et underliggende innslag av samfunnskritikk i Pettersons bøker som fokuset på sted kan synliggjøre. I bøkene vises det hvordan stedets funksjon som sosialt kategoriserende skaper hinder for selvutfoldelse.

Senere rettes blikket i større grad mot den personlige topografien, framfor det sosiale aspektet ved sted. Veitvet settes i forbindelse med andre essensielle steder, samt andre mer metaforiske steder. Jeg hevder dessuten at Petterson vil vise at Arvid må frigjøre seg fra en oppfattelse av seg selv som lammet av sosiale begrensinger, og grenser som stedet blant annet representerer, for å kunne utvikle seg fra en mislykket sønn til et handlende individ. En slik frigjøring er ikke enkel, og fullføres heller aldri for Arvid, men i romanen *Jeg forbanner tidens elv* introduseres et nytt sted som bærer håp om muligheten for både tilhørighet og frigjøring. I forlengelse av dette kan en mer hybrid stedstilhørighet bli skapt. Dermed analyseres Arvids ambivalens ut fra hans doble tilhørighet til sted; et indre sosialt sted, og et ytre konkret sted. Hans forhold til det ytre stedet fremviser en indre kamp mellom ulike tilhørigheter og mulige livsvalg. Stedstilhørighet og sosial tilhørighet er ikke det samme, men for Arvid er den sosiale tilhørigheten knyttet til oppvekststedet. Likevel er kanskje stedsbeskrivelsene hos Petterson mest knyttet til ønsket om å skildre en kompleks tilhørighetshistorie, og Arvids ønske om å komme nær sin mor og far.

4.2 Et performativt sted

Det er grunnleggende å se Veitvet som et performativt sted. Stedet har en performativ funksjon utover å være knyttet til empirien. Haarder (2005) poengterer at ”en bevidsthed om skillet mellom den empiriske forfatter og forfatteren i teksten er forudsætningen både for den performative biografisme og den teoretiske diskurs om performativ biografisme” (s. 14).

Skildringene av stedet står i sammenheng med det empiriske stedet, og har sitt utgangspunkt der. Skildringen står likevel ikke i et avhengighetsforhold til empirien. Det empiriske stedets historiske utvikling, samt plassmytene som er knyttet til stedet, influerer dets funksjon i teksten. Stedsbeskrivelsene innehar dermed en ”biografisk irreversibilitet” (Haarder, 2005). Samtidig opptrer opplysninger om sted som estetiske virkemidler gjennom novellene og romanene, og dermed blir stedets funksjon performativ. Måten Petterson bruker sin egen biografi og stedstilknytning performativt kommer særlig fram i hans konstruksjon av et eget skriftspråk. Gjennom diskusjon av essayet ”Stil og språk i klassereisen tid”, ble det fremmet en påstand om at sted, språk og identitet står i sammenheng hos Petterson, og at disse tre aspektene benyttes estetisk i forfatterskapet. Dette trekkes ofte frem som en særlig kvalitet ved forfatterskapet: ”Petterson er helt ut genuin i sin bruk av ”Oschlosk”, men han bruker ikke sin sosiolekt som politisk kjennetegn, eller som uttrykk for tilhørighet utenfra. Han bruker sitt sprog helt ut kunstnerisk... Dermed skapes både nærhet og dybde” (Svenning, 1987, u.s.).

Selv om jeg ikke er enig med denne anmelderen i at språket hos Petterson ikke vitner om sosial tilhørighet, bekrefter utsagnet hvordan språket både kan stadfeste en tilknytning, og *samtidig* fungere som en estetisk strategi. Et fokus på hvordan stedet opptrer performativt på ulike nivåer, kan også utdype den gjennomgående tematikken om letingen etter egen identitet. Beskrivelsene av Veitvet kan derfor forstås i forhold til identitetsjakten. Blant annet representerer Veitvet rammen for Arvids oppvekst, en kontekst for oppvekst som han deler med mange. Når drabantbyen skildres litterært, kan man i utgangspunktet hevde at skildringene av stedet fungerer performativt.

4.3 Drabantbyen som en ny heim

Innledningsvis hevdet jeg blant annet at Pettersons familiekrønike kunne forstås som heimstaddikting, men hva slags ”heim” er det i så fall som beskrives? De romanene som karakteriseres som ”oppvekstromaner fra drabantbyen”, forbindes ut ifra en vektlegging av stedet som ramme for fortellingen. De deler en felles stedlig ramme, og forbindes via denne likheten. Forfatterne deler en motivasjon om å skildre drabantbyen som meningsfylt sted. Måten den felles bakgrunnsrammen opptrer innad i det spesifikke romanuniverset vil være mer kompleks, men man kan også finne likhetstrekk i funksjonen drabantbyen generelt synes å inneha i heimstaddiktingen. Uansett kan forfatterens fremstilling av drabantbyen ses som en performativ strategi i teksten, fordi romanene fremstår med et bevisst ønske om å skrive stedet inn i en tidligere etablert diskurs. Drabantbyerfaringer løftes fram, og stedet

anerkjennes på grunn av de litterære beskrivelsene. Mange forfattere som vokste opp i etterkrigstidens drabantbyer har valgt å la egne erfaringer inspirere til oppvekstromaner med drabantbyen som scene. Tove Nilsen, Roy Jacobsen og Jan Kjærstad er forfattere som har skrevet flere romaner som skildrer Grorud, Årvoll og Bøler på 1950 og 1960-tallet.⁵¹ Disse romanene fremsto, da de kom ut, som en ny form for heimstadsdiktning i norsk litterær sfære. Før hadde man i større grad opprettholdt et skille mellom litteratur som skildret by eller bygdeliv, borgerskap eller bonde. Samtidig hadde tradisjonell heimstaddiktning ofte blitt forstått i sammenheng med nyrealismens episke romaner om arbeiderliv i både by og bygd omkring århundreskiftet fra 1800 til 1900.⁵² Romanene som henter inspirasjon fra etterkrigstidens drabantbyer bryter med dette skillet mellom by og bygd, og fremstår med et mer positivt syn på moderniseringsprosesser enn nyrealismens beskrivelser. Diktning om drabantbyen forteller historier om moderniseringen av Norge. Man befinner seg i en overgang mellom et industrielt og et postindustrielt samfunn. Grunnleggende for forståelsen av denne diktningen er forståelsen av drabantbyen som en ny kategori i forhold til norsk inndeling av stedlige og sosiale kategorier. Dessuten er dette et sted som ble bygget med en sosialdemokratisk likhetsintensjon. Slik sett er drabantbyen i utgangspunktet et sted som innbyggerne i samfunnet selv måtte fylle med mening, både utenfra og innenfra. I etterkrigsårene ble blokkene og rekkehusene fylt av barnefamilier fra alle kanter av landet, og intern likhet og ulikhet oppsto.

Akkurat som i bygdene visste innbyggerne i drabantbyen mye om mange, blant annet takket være Selvaags manglende isolering. ”... Selvaag hadde spart noe skikkelig på isoleringa da han bygde rekkehusa. Ja han hadde spart på det meste, sa fattern, det var så langt mellom golvplankene at småunga snubla i sprekkene og brukte lenger tid enn vanlig på å lære å gå” (Petterson, 1987, s. 71). Funksjonalismens og likhetstankens fremste kjennetegn var altså ikke luksusliv. Gjennomgående synes forfatterne å se dette stedet med barnets øyne på et tidlig tidspunkt i verkene. Drabantbyen fremstår som et spennende sted hvor naturen er nær, og er en kilde til lek og fantasier. Kontrasten mellom de nye husene og naturen rundt er slående, og dette er et trekk ved drabantbyen som opptar Petterson. Man befinner seg i skogkanten, men samtidig hører man t-banen i bakgrunnen. Et eksempel på slike motsetninger finnes allerede i den første novellesamlingen. ”På ei lita slette mellom blokkene og rekkehusa

⁵¹ Eksempel på dette er Jan Kjærstads triologi *Forførerer* (1993), *Erobreren* (1996) og *Oppdageren* (1999), Roy Jacobsens *Seierherrene* (1991) og oppfølgeren *Vidunderbarn* (2009), samt Tove Nilsens *Skyskraperengler* (1982), *Skyskrapersommer* (1996) og *Nede i himmelen* (2010).

⁵² For eksempel Johan Falkberges *Den fjerde nattevakt* (1923).

sto det en låve. Den var rød med store, avskalla grå flekker og hadde stått der bestandig” (Pettersen, 1987, s. 89). Tematikk omkring ”cowboy og indianer” opptar barna, og kan samtidig beskrive en generell tilnærming til stedet. De er nybyggere i et nytt land, og selv om blokka er selve urbildet på byen, er skogen og jordene rundt like tilstedeværende. Slik drabantbyen er et produkt av modernisering og industrialisering i Norge, hviler modernitetens uendelige muligheter og forventninger på barnas skuldre. Drabantbybarna har mulighet til å bli alt det deres arbeiderklasseforeldre aldri ble.

Her finnes en grunnleggende tematikk som preger den første generasjonen med drabantbydiktere; barna som vokser opp i drabantbyen fremstår med en sosial mobilitet som fjerner dem fra foreldrene. De litterære drabantbyene fungerer slik som en stedskategori hvor sosial klatring er tillatt. Det er mulig på en annen måte enn hva som er normalt i de mer etablerte kategoriene by og bygd, eller høystatussted og lavstatussted. Ofte fører protagonistenes høyere utdanning til en sår nostalgi i forhold til foreldre og oppvekst og drabantbyen generelt. Men det er ikke alle barna fra drabantbyen forunt å få fortsette til høyere utdanning. Den selektive tilgangen til utdanning poengteres når Arvid flytter ut for å gå på skole i *Jeg forbanner tidens elv*: ”... hvis du fikk lov til å gå videre, som det fortsatt het den gangen, i gata vår, og i mange andre gater” (s. 44). Bøkene bygges rundt de menneskene som gjør nettopp dette. Stian Bromark (2010) hevder i en artikkel i *Dagsavisen* at man kan skille mellom første og andre generasjons drabantbydiktere. Han mener at første generasjon forenklet kan knyttes til tematiseringer av det monokulturelle Norge, framtidsoptimisme, modernisme samt Arbeiderpartiets fellesskapsidyll (s. 22). Derfor vil lesning av denne litteraturen i dag kunne gi et noe utdatert bilde av drabantbyen. ”På 1970 og 1980-tallet sprakk idyllen. Det sosialdemokratiske boligeksperimentet ble erklært dødt” (Bromark, s. 22). Andre generasjon av drabantbydiktere maler også et mørkere bilde av oppveksten i drabantbyen.⁵³

To nylige verk som gir et slikt innblikk er Henrik Langelands *Verdensmestrene* (2010) og Mala Naveens *Desiland* (2010). Her ses drabantbyen i sammenheng med postmodernisme, pessimisme, individualisering og sosial fragmentering. Mens første generasjon fokuserer på historier om skikkelser det går godt, får man likevel bifortellinger om andre; enkeltindivider og familier som ikke lykkes i denne modernitetens nybygging som drabantbyen representerer. Et eksempel på en slik bifortelling finnes i Pettersens *Det er greit for meg* (1992), der det er

⁵³ Tore Renbergs beskrivelser av rekkehustilværelsen i Stavanger i bøkene om Jarle Klepp, for eksempel *Mannen som elsket Yngve* (2003) og *Kompani Orheim* (2005), samt Nikolaj Frobenius’ *Teori og praksis* (2004), kan ses som foregangsskikkelser for andregenerasjon i følge Bromark (s. 22).

Arvids bestevenn Audun som skildres. Audun går med avisen rundt i nabolaget, og slik tegnes Veitvets topografi opp. I tillegg skildres menneskene som Audun møter. Da skimtes skyggesider ved drabantbyen, for eksempel gjennom fortellingen om familien Vilden, hvor sønnen Tommy får et rusproblem i møte med drabantbyen. ”Det er dette de lever av, fire avisruter morgen og ettermiddag, dag ut og dag inn... De er som kommet rett ut av skauen, du venter granbar i håret når du ser dem” (s. 20). Audun har dessuten selv et vanskelig familieliv, og bor alene med mor. Han har et komplisert forhold til en far som streifer rundt som en indianer i skogene omkring Veitvet. Andre generasjon løfter fram disse historiene, og gjør de til sin hovedbeskjeftigelse på en annen måte en tidligere. Slik danner de en motstemme til litteraturens idyllisering av oppvekst i drabantbyen. Bildet av den nye hjemstedet er altså i endring. Mens stedets performative funksjon tidligere handlet om å inkludere drabantbyen i diskursen, er motivet nå å fremvise drabantbyens bakside. Bromark vil plassere Petterson som første generasjons drabantbyforfatter, men der er jeg delvis uenig. De tidligere verkene til Petterson synes å kunne havne i den første kategorien, men hans senere romaner problematiserer individets livsvilkår i drabantbyen.⁵⁴ Hos Petterson er ikke drabantbyen et nytt sted som frigjør protagonisten fra tidligere generasjoners sosiale tilhørighet.

Drabantbyen er altså ikke et frigjørende hjemsted i Pettersons anliggende. Som jeg snart skal komme tilbake tillegges drabantbyen mening ut fra tilhørigheten til østkanten av Oslo. Likevel kan også hans beskrivelser av Veitvet ses i lys av trekk ved drabantbydiktingens første generasjon. For det første kan skildringene ses i overensstemmelse med Veitvets posisjon som en empirisk drabantby. Stedets materialitet skrives konkret fram gjennom Pettersons prosastil. Han benytter seg av drabantbyen som en av scenene hvor hans familiekrønike utspiller seg. Imidlertid er ikke fortellingen om stedet hans hovedanliggende, selv om det spiller en sentral rolle for Arvid Jansens utvikling. ”Utgangspunktet har vært å skildre Arvid, ikke Veitvet. Men likevel betyr Veitvet mye. Det var et eventyr å vokse opp der i pionértida” (Petterson sitert i Thon, 1990, s. 64).⁵⁵ Beskrivelser av omgivelsene understreker hvordan drabantbyen fremstår som et nytt sted; natur og kultur interagerer, og Grorud-dalen er dessuten en ny ramme for historien om oppvekst. Drabantbyen generelt har mange av kvalitetene som Augé (1995) trekker frem som aspekter ved ikke-steder. Det er et landskap som skal bli til et nytt sted, hvis stedsidentitet blir skapt i relasjon med menneskene som

⁵⁴ Særlig gjelder dette *I kjølvannet* (2000) og *Jeg forbanner tidens elv* (2008).

⁵⁵ Gjennom denne avhandlingen har jeg valgt å inkludere sitat fra intervjuer gjort med Petterson, hvor han snakker om Veitvets rolle i forfatterskapet. Det slår meg at det fremstår som om også han har en nokså ambivalent forhold til sitt oppvekststed.

befolker stedet. De litterære skildringene bidrar i denne prosessen. Slik kan drabantbyen ut ifra ramme perspektivet fremstå som et demokratisk sted. Det knyttes til hvordan drabantbydikterne, første generasjon, beskriver et sted som åpnet muligheter for noen fra den oppvoksende generasjon. Derfor synes stedet, forstått som bakgrunnsramme, å åpne for sosial mobilitet. Det betyr dog ikke at klatring på den sosiale stigen skjer uten problemer for drabantbybarna, og kanskje er det her Petterson stiller i en mer problematiserende posisjon. Det skjer ikke en lineær utvikling hos hovedpersonen som kan sammenliknes med den sosiale utviklingen han eller hun oppnår. Historiene går heller i sirkel og gjentar seg selv, de er drevet fram av erindringen, og ønsket om å forklare det uforklarlige.

Om man istedenfor fokuserer på hvordan drabantbyen fungerer som et *hjem* for Arvid, snarere enn kun en ramme, trekker stedet ham ned mot tidligere generasjoners sosiale tilhørighet, mer enn det fungerer demokratisk frigjørende. Stedets funksjon overgår betydningen det har som en bakgrunnsramme som kan fortelle leseren hvor man geografisk og historisk befinner seg. Bromark (2010) hevder at første generasjons drabantbydikting i dag fremstår som ”sjarmerende tidskoloritt” (s. 22). Pettersons beskrivelser av Veitvet har definitivt en mer eksistensiell funksjon.

4.4 Et subjektivt opplevd sted – Om hjemmets betydning

Det litterære stedet Veitvet fremstår som et sted knyttet til de erfaringer som Arvid Jansen og familien hans gjør seg gjennom livet. For Arvid er Veitvet et sted som knytter familiens mange historier sammen, og som forbinder de ulike posisjonene. Moren som ikke fikk utdanning, som mistet sin bror og fikk barn med en nordmann som var forelsket i en annen, har ført henne til fabrikkarbeid og til leiligheten på Veitvet. Farens manglende ambisjoner og tidligere kjærlighetstap likeså.⁵⁶ Med en fenomenologisk tilnærming til sted vil det grunnleggende stedet være et opplevd hjemsted, og dette vil være den posisjoneringen man tolker verden ut fra. Både moren og faren har hatt mange drømmer de aldri fikk gjennomført på grunn av sin sosiale tilhørighet og livets mange krumspring. Slik sett fremstår derfor det opplevde Veitvet-hjemmet som knyttet til sosiale lag. Trond Thuen (2003) viser til antropolog Marianne Gullestads (1992) essays om sosial tilhørighet i Norge, og skriver i artikkelsamlingen *Sted og tilhørighet* at stedstilhørighet er gitt oss gjennom fødsel og oppvekst, og fremstår som et essensielt symbol: ”... slik vi i vår kultur forestiller oss ”hjemstedet” som grunnleggende kjernesymbol for *sosial tilhørighet*, stabilitet og kontinuitet”

⁵⁶ ”- Naglet til et kors på jorden”, bemerket faren til en av brødrene sine i etterkant av vielsen av paret. (Petterson, 2000, s. 58)

(s. 13, min utheving). Tidligere i denne avhandlingen har jeg hevdet at en gjennomgående tematikk i forfatterskapet er forholdet mellom foreldre og barn. Særlig er det avstanden og ambivalensen mellom generasjonene som skildres, samt et ønske om nærhet til foreldrene. Dette er en universell tematikk som kan foregå alle steder, men hos Petterson står tematikken i nær sammenheng med klassereise-motivet som omslutter Arvid Jansens historie. Foreldrenes ståsted i arbeiderklassen er ikke Arvids ståsted, selv om han gjennom sjøl-proletarisering prøver å oppnå dette i en periode. Klassereisen konkretiseres ved hjelp av stedsbeskrivelser, og stedet blir en billedliggjøring av den komplekse tilhørigheten. Hvis Veitvet skal forstås ut ifra en tilnærming som vektlegger stedets betydning som hjem, så fremstår Veitvet som en ideologisk form for hjem, fordi det materialiserer familiens grunnleggende tilhørighet i arbeiderklassen. Dessuten blir klassekampen svært viktig for Arvid, og da er hans utgangspunkt foreldrenes arbeid på fabrikk, samt egen oppvekst i et arbeidermiljø på Veitvet.

... det var *jeg* som holdt innledning om hvor viktig det var at partiet grodde faste røtter i arbeiderklassen i ei tid som denne. Det var ei ganske god innledning, men jeg kunne ikke fri meg fra følelsen av at den arbeiderklassen jeg snakka om i innledninga ikke var helt den samme som den mora og faren min var en del av til daglig. De minte om hverandre, det var sant, men hadde forskjellige egenskaper og befant seg strengt tatt i forskjellige verdener (Petterson, 2008, s. 51).

I etterkant av denne innledningen velger Arvid å slutte på skolen. Men han kommer ikke nærmere foreldrene ved å begynne å arbeide. Han innehar den posisjonen at han allerede ser sin families tilhørighet fra utsiden, samt at han forholder seg analytisk til den politiske bevegelsen som ønsker tilhørighet i samme klasse. Slik befinner han seg på utsiden av alle kategorier, både familiære og sosiale. I *I kjølvannet* skjeller Arvid ut sin far, og politiserer dermed handlinger og familieliv med klassekamp. ”Dagen før hadde jeg skjelt han ut og sagt at han tilhørte den mest tilbakeliggende delen av arbeiderklassen fordi han abonnerte på *Aftenposten*” (2000, s. 106). Både moren og Arvid kritiserer altså faren for hans manglende handlekraft, noe som står i motsats til han fysiske krefter og hyttebygging.⁵⁷ Men utbruddet handler heller om frustrasjon og fremmedgjøring i egen situasjon, enn det handler om farens lesevaner. Dessuten viser de to foregående sitatene hvor lite treffende klassebegrepet egentlig er for å beskrive individet. Moren ønsker at sønnen skal aspirere til større ting, mens hans handlinger knytter ham til familiehistorien som han har vanskelig for å bryte ut av. Sveen (2001) tar som tidligere nevnt for seg klassereisens ulike sider i sin bok, og også dette

⁵⁷ Men er det ikke nettopp manglende handlekraft som preger Arvid i sitt eget voksne liv også? Gjennomgående trekkes det parallell mellom Arvid og farens fysiske likheter, men handlekraften kan også være en likhet. Skuffelsen moren viser overfor Arvid, kan like gjerne være skuffelse hun føler overfor faren.

familiære aspektet. Perspektiver herfra kan sammenliknes med hvordan Arvids mulighet for sosial mobilitet preger hans forhold til foreldrene, som ikke har opplevd de samme mulighetene. Skillet mellom foreldrene som Sveen (2001) peker på, gjør seg gjeldene også i Jansen-familien. ”Det var ofte mødrene som aktivt oppmuntret til utdanning. Uten dem ingen klassereise. Jeg tror fedrene følte seg konkurranseutsatt av sine barn, og mer fremmed overfor boklige sysler enn sine hustruer” (s. 89). Derav står Arvid i et spenningsforhold til moren, faren og til den identiteten som stedet synes å tilby ham. Arvid fremstår nærmest hjemløs. Slik jeg forstår Veitvets betydning hos Petterson, kan det vanskelig forenes med en fenomenologisk idé om hjemmet som den trygge havnen individet alltid kan vende tilbake til. Heller vil jeg påstå at hvis en fenomenologisk tilnærming til stedet skal ha noen relevans her, må den forenes med en innsikt i stedets sosiale praksis. Harveys (1996) konstruktivistiske innstilling til sted har blitt nevnt tidligere i oppgaven.

Places are constructed and experienced as material ecological artefacts and intricate networks of social relations. They are the focus of the imaginary, of beliefs, longings, and desires (most particularly with respect to the psychological pull and push of “home”). They are an intense focus of discursive activity, filled with symbolic and representational meanings, and they are a distinctive product of institutionalized social and political-economic power (s. 316).

Det konstateres at hjemmet befinner seg i en stedsdiskurs som er sosialt konstruert. Men det betyr ikke at stedstilhørigheten som individet føler, og som hjemmet ofte er det mest innlysende eksemplet på, *kun* er en konstruksjon naturlig gjort gjennom subjektiv opplevelse av valgfrihet og individualisme. Sveen (2001) konstaterer i sin bok at: ”Arbeiderklassen er et *sosialt sted* som ikke er borte selv om vi som dro ikke lenger er der. Dette stedet er transportabelt i kraft av erindringen” (s. 81, min utheving). Her forenes den sosiale tilhørigheten med stedet gjennom erindringen. Det samme gjøres i Pettersons romanunivers. Men det indre, sosiale stedet er ikke ensbetydende med et ytre, empirisk sted.

Så langt har stedets funksjon som bakgrunnsramme og hjem blitt diskutert. Det finnes mye å si om forholdet mellom identitet og sted ut fra begge disse perspektivene. For det første kan beskrivelsene av Veitvet ses som beskrivelsene av et nytt sted, som realiserer moderniseringsprosessen i Norge i andre halvdel av 1900-tallet. Familien Jansen kom flyttende fra Vålerengata 5, ”... i en lastebil mot Økern og Bjerke og opp igjennom Groruddalen, mot skogen og lyset (Petterson, 2008, s. 113). Stedet var preget av håp og framtidstro. Samtidig tydeliggjør dette perspektivet at bevegelsene fra en industriell klasses tilhørighet og bundet stedstilhørighet, og mot en åpning av samfunnet hvor sosial mobilitet er en egenskap ved stedet, ikke er ukomplisert for individet. Baksiden av medaljen

er fremmedgjøring og tilbaketrekking. Men dette stedet har også posisjonen som hjem, som kan tydeliggjøres gjennom topografiske observasjoner. Drabantbyen knyttes da sammen med andre betydningsfulle steder, og det dannes et subjektivt opplevd kart, hvor bevegelsene i mellom dem også handler om generasjonskløfter og klassesetilhørighet.

4.5 Om oppvekst i en dobbel sosial konstruksjon

Drabantbyen fremstår nærmest som en dobbel konstruksjon. På den ene siden som en intendert konstruksjon for å fremme likhet, på den andre siden kan den også ses i sammenheng med en viss sosial tilhørighet, og et indre sosialt sted. Disse to aspektene ved drabantbyen som sted har motsigende effekter. Drabantbyene ble som kjent resultatet av et sosialt boligbyggingseksperiment som skulle skape boliger for folk ut fra en sosialdemokratisk tankegang. Disse områdene kan på mange måter symbolisere overgangen fra en industrielt til et postindustrielt samfunn. Mange fikk hevede levevilkår som følge av utbyggingen, og som parallell samfunnsutvikling fikk man utover 1960 og 1970-tallet nye utdanningsmuligheter for sønner og døtre fra arbeiderklassen. Drabantbyen var fremtidsoptimismens og valgfrihetens opplagte konkretisering som sted. Ut i fra et slikt perspektiv virker det som om likhetseksperimentet i første omgang hadde lyktes. Man hadde skapt et sted som åpnet opp for individets selvutfoldelse utenfor de normerende kategorier. Individets oppvekst og utvikling i drabantbyen har blitt belyst i en rekke romaner skrevet av såkalte drabantbydiktere, og deres fortelling kan knyttes til den intenderte konstruksjonen av et sted som legger opp til sosial mobilitet. Også Pettersons Arvid ender til sist opp i en helt annen livsførsel enn sine foreldre, gjennom å bli bibliotekar og forfatter. Et av drabantbyens fremste kjennetegn er posisjonen som et nytt sted, som resten av samfunnet knytter plassmyter og stereotypier til. Drabantbyene utenfor bykjernen i Oslo har blitt sett som et lavstatussted, og stedet inngår i den allerede eksisterende skillelinjediskursen man finner i denne byen. Drabantbyen har med tiden utviklet et stadig synkende omdømme i befolkningen, noe andre generasjon av drabantbyforfattere nå beskriver konsekvensene av.

Oppfattelsene som Arvid og familien har av sitt bosted stemmer ikke overens med intensjonen politikere og boligutbyggere hadde. For dem er Veitvet et klassested, og en del av østkanten i Oslo, arbeidernes del, som Arvid betegner som ”vår” side: ”Dersom det er noe politisk i boka mi, [om *Aske i munn, sand i skoa*] ligger det vel i at jeg skildrer et arbeidermiljø” har Petterson uttalt (Thon, 1990, s. 64). Med denne dobbeltheten etablert, blir forholdet mellom sted og identitet komplekst. Avgrensing av steder og avgrensing av identitet er ikke naturlige inndelinger, men heller uttrykk for menneskets hang til sosial kategorisering.

Likevel kan avgresningen oppleves naturlig for individet. Det er ikke slik at alle mennesker i samfunnet har lik tilgang til alle steder. I Oslo skilles det mellom øst og vest, fattig og rik, arbeider og arbeidsgiver. Steders ulike status er sosiale konstruksjoner som skapes i samfunnet. Slike konstruksjoner gir skillelinjer som mennesker plasserer seg i forhold til. Dette gjelder både geografisk bosetting, bevegelsesmønster, livsvalg og generell oppfattelse av selvet og verden. Hva og hvem man identifiserer seg med, eller identifiserer seg i motsats til, er påvirket av Oslos historiske utvikling.⁵⁸ Resultatet av det som i overskriften kalles ”oppvekst i en dobbel sosial konstruksjon”, er at stedets sosiale funksjon både oppfordrer til frigjøring og sosial klatring, samtidig som individet blir bedt om å kjenne sin plass. Nettopp her finner man en motsetning som river i Arvid Jansen.

Millers (1995) vektlegging av topografiske dimensjoner ved litterære verk kan gi innsikt i hvordan stedets sosiale konstruksjon preger Arvid. Dessuten viser dette at selv om drabantbyen kan være en dobbelkonstruksjon med motstridende intensjoner, er det det ene perspektivet som dominerer dette individet i størst grad. Arvids bevegelser foregår til fots, vandrende langs Trondheimsveien E6, T-banen, i bil, eller med ferge. Petterson inkluderer mange skildringer av Arvids bevegelser i Oslo-området. Med noen svært få unntak foregår likevel alle forflytningene enten øst for Akerselven, eller mot områder nord for Oslo. Implisitt viser dette individets tilpasning til stedet som en sosial konstruksjon. Arvid føler tilhørighet til arbeiderklassen fordi foreldrene hans gjør det, dermed beveger han seg innenfor et visst område, og dette har blitt helt naturliggjort i hans liv. I forlengelse av dette, vil jeg hevde at topografien ikke bare knytter meningsfulle steder sammen til en personlig topografi. Den kartlegger også hvordan personen opplever seg selv, og viser i hvilken grad sosial tilhørighet avgjør bevegelsesmønstre og valg av rom. En slik sosial topografi eksisterer for Arvid. Dette kan konkretiseres ved å fokusere på en av de gangene hvor grensene for naturliggjort bevegelse overtredes. En slik overskridelse vises klart i en skildring av en ”alternativ søndagsskole” i *Ekkoland*. Sveen, en lastebilsjåfør i nabolaget, tar med seg alle ungene fra området, på en kjøretur opp mot Holmenkollen. Dette er dessuten en hendelse fra Arvids barndom som kan ha påvirket hans senere motvilje mot å fjerne seg fra sin sosiale tilhørighet. Oslo-vest beskrives som et annerledes sted. Et fremmed og nærmest skummelt sted, en verden som barna lures inn i under en presenning. Her forbindes dessuten Oslo med et annet sted, ”det ville vesten”:

⁵⁸ Menneskets vektlegging av å være på ”rett” plass vises i sosiologiske undersøkelser. For eksempel vektlegger Cresswells bok *In Place/Out of Place* (1996) en slik tilnærming til sted.

På Majorstua blei det helt stille. Blåmann [lastebilen] med presenninga var ei prærievogn på vei inn i indianerland og Arvid og Gry og de andre var nybyggere som kikka forsiktig ut i et fremmed landskap der fienden lurte bak hvert tre, hvert hus. Det var ikke det at folk så annerledes ut, de *var* annerledes... De blei stående tett sammen å se. De så åsen strekke seg ut og Oslofjorden klart... - Jaha, her bor overklassen, sa Sveen. - Dere får kikke godt nå (Pettersen, 1989, s. 90-91).

Å sammenlikne motsetningen mellom Veitvet og Holmenkollen med konflikten mellom nybyggere og indianere i Amerika tydeliggjør hvor dypt motsetningsforholdet kan oppleves i Oslo, hovedstaden i et land med forholdsvis små sosiale skiller. Dessuten eksemplifiserer sitatet hvordan grensesetting av steder skjer ut fra sosial tilhørighet. Arvid og storesøster Gry er inntrengere i ”fremmed landskap”, de hører rett og slett ikke hjemme, og reagerer med ubehag. Et svært tydelig skille mellom steder tegnes opp. T-banen og bilen som Arvid i voksen alder er hyppig bruker av kan frakte ham hvor som helst, men likevel følger han fastlagt ruter. Å bevege seg utenfor fremstår som umulig for ham å gjennomføre på grunn av handlingens grenseovertredende aspekt. Denne opplevelsen av ubehag og frykt som Arvid opplevde i ung alder, kan forklare hans politiske engasjement og sjølproletarisering. Han ønsker både å oppheve skiller, samtidig som han å søker inn i ”eget” landskap. Igjen avdekker fokus mot topografiske beskrivelser også individets forståelse av selvet og verden rundt seg. Kategorisering av steder handler om definisjonsmakt, og Miller (1995) trekker fram hvordan topografiske beskrivelser kan leses allegorisk i forhold til politisk eller lovgivende makt (s. 4). I Pettersons litteratur kan topografien avdekke skillelinjene som finnes i samfunnet, som igjen uttrykker et maktperspektiv. Definisjonsmaktens usynlige hånd kommer altså til uttrykk gjennom de reiser som *ikke* foretas, og gjennom de stedene som er fraværende i teksten. En interessant konsekvens av topografiske skillelinjer i Pettersons litterære verk er at Arvid nekter å forholde seg til skillet mellom øst og vest. Han ønsker å ignorere at dette området i det hele tatt eksisterer: ”... han visste at det var mange på Veitvet som lengta etter husa her og i Holmenkollen, men Arvid lengta ikke etter dem. Han hata dem ikke heller, han ville bare slippe å se dem. De var uviktige på en brysom måte” (1989, s. 93). Det kan virke som om Arvid forsøker å overbevise seg selv om uviktigheten av skillene, men at det likevel plager ham. Når man som leser vet at Arvid engasjerer seg såpass sterkt i arbeiderbevegelsen, blir det naturligvis gjort i kontrast til politiske og sosiale motstandere. I *Det er greit for meg* poengterer Audun Arvids posisjonering i forhold til spørsmålet.

Nederst i bakken til venstre ligger en åttemannsbolig, nestbortest bor Arvid. Det er det eneste rekkehuset med balkonger og før i tida var Arvid redd for at det kanskje gjorde han til overklasse, for ingen vi kjente bodde i et hus med balkonger. Men jeg mente at en balkong på treogenhalf kvadratmeter ikke var nok til å bli overklasse, særlig når en tenkte på at faren hans jobba tre-skift på

Jordans børstefabrikk. Det likte Arvid godt å høre, han ville ikke være overklasse for alt i verden, og der står vi helt på linje (Petterson, 1992, s. 26-27).

Med dette som utgangspunkt får man innsikt i hvorfor Arvid tar de livsavgjørende valgene han tar. Et i særdeleshet fra *Jeg forbanner tidens elv*: Da Arvid som ung voksen flytter ut av barndomshjemmet på Veitvet til en hybel på Carl Berner for å studere, velger han i løpet av kort tid å slutte på skolen for å proletariseres. ”Jeg var kommunist på den tida, maoist” (s. 44). Han får jobb på fabrikk på grunn av at faren hans anbefaler ham, noe som i seg selv er et nederlag. Arvids nye hverdag som fabrikkarbeider har sin grunn i hans politiske overbevisning og innsats i kommunistpartiet, han ønsker å gjøre en forskjell.⁵⁹ Hverdagen som arbeider svarer dog ikke til illusjonen som partiet hans representerer. ”Jeg prøvde å sette hvert eneste partivedtak ut i livet; men fikk det ikke til” (s. 189). Etter hvert går det opp for Arvid at valget av fabrikk fremfor skolen ikke var et riktig valg; ved å velge bort skolen var han i ferd med å miste seg selv. ”Og kanskje var det jeg hadde blitt. En historisk feilplassering. Eller jeg hadde en brist i karakterer, en sprekk i grunnmuren som år etter år ville sprengte seg større” (s. 191). I dette sitatet kan man se hvordan de ulike stedene og historiene som er sentrale for Arvid står i spenning til hverandre.

Dermed tydeliggjøres den doble konstruksjonen av stedet synliggjøres: Hans tilhørighet i et konstruert sosialt sted, arbeiderklassen, er valgt fremfor stedets potensial for utdanning og generelt frigjørende valg. I tillegg virker eget narrativ inn på Arvid. Han har valgt fabrikk ut fra en familiehistorie, og dermed forkastet drømmene hans mor hadde for ham, og som han selv nærmest ikke tør drømme. Det er tydelig at slike grenser for livet påvirker Arvid. Ulike forventinger gjør at han føler forvirring og tvil på seg selv. Han er ulykkelig, og har skrevet i smug siden midten av 70-tallet. ”... og det var ingen andre som kjente til de bøkene... *Jeg trur ikke jeg greier det mer*, sto det i en av dem på ei ellers blank side” (Petterson, 2008, s.120). Med fare for å redusere litteratur til biografi vil jeg likevel vise til et intervju med forfatteren i *Dagsavisen*. For Pettersons utgangspunkt er tross alt eget liv, og her uttrykkes dilemmaet så flott.

Jeg drar fortsatt med meg en sånn underklassegreie. Det handler om en voldsom lengsel etter det du ikke kan og heller ikke har lov til å kunne når man har en mor som jobber på Freia og en far som jobber på Jordan. Det er en lengsel etter noe som er så hemmelig at du ikke kan si det høyt. Helt fra jeg begynte å skrive som 16-åring har jeg følt meg tråkka på av folk selv om de ikke har gjort det. Anders Heger (*litterær direktør i Cappelen. red.anm.*) sa en gang at han hadde med seg «De store hagers selvtilit» inn i offentligheten. Det har man ikke med seg når man kommer fra Veitvet (Sandnes, 2004).

⁵⁹ ”... det kommunistiske partiet jeg var medlem av hadde en kampanje gående for å få flest mulig av medlemmene sine til å bli industriarbeidere” (s. 50).

Sveens (2001) tidligere nevnte refleksjoner omkring arbeiderklassen som et ”sosialt sted” individer preges av, gjør seg gjeldene når det gjelder valgmulighetene som føles innen rekkevidde. Sosial tilhørighet sammenfaller ikke med stedet man vokste opp, men som Petterson poengterer foregår det sammenblanding av kategori og empirisk sted. ”De store hagers selvtillit” er ikke mulig på grunn av stedet han vokste opp. Men likevel er jo Arvid en person som til sist klarer å ta steget bort fra de naturliggjorte valgene som en kategoriserende dimensjon så langt har pålagt ham. Kan Arvid overkomme ”limbo de luxe”, selv om Veitvets posisjon som kategoriserende for identitet alltid vil følge ham? Svaret kan finnes i Arvid bevegelse mellom steder, i forbindelsen mellom ulike steder, samt i skildringen av et nytt sted; hybelen på Carl Berner.

4.6 Topografisk tematisering av tap og vekslende nærhet

Jeg vil fortsette å benytte Millers innsikt i topografiens muligheter for å (bokstavelig talt) kartlegge det litterære, siden Veitvet kan ses som et sentralt punkt på Arvids eget kart. Det gjelder også forbindelsen mellom Veitvet og andre viktige steder. En forbindelse som tydeliggjøres gjennom Arvids forflytninger *mellom* steder; enten til fots, med bil, t-bane og båt. Rees (2004) skriver i sin analyse av *Bull*: ”Ved å bevege seg rundt omkring på forskjellige steder i Oslo og omegn skaper Bull et kart, *en høyst personlig topografi*” (s. 69, min utheving). Slik det i Bulls topografi er opplevde tap som synliggjøres, kan alle beskrivelsene av repetitiv vandring og reise hos Petterson også forstås i lys av tap og sorg. Man kan lese det som en nærmest manisk trang til å gjenoppleve, og hovedfiguren foretar de samme reisene gjentatte ganger. Slik går Arvid i fotsporene til både moren, faren og til sin egen barndom, og forflytningene foregår alltid langs fastsatte ruter. Disse rutene knytter de meningsfulle stedene sammen, og danner det Miller kaller landskap.

The landscape is not a pre-existing thing in itself. It is made into a landscape, that is, into a humanly meaningful space, by the living that takes place within it. This transforms it both materially, as by names, or spiritually, as by the ascription of some collective value to this or that spot (Miller, 1995, s. 20).

Dette er et landskap av meningsfylt menneskelig rom, og må ikke forveksles med Cresswells skille mellom sted og landskap, der representerer heller landskapsbegrepet blikket utenfra. Et slikt landskap tegnes opp med en detaljrik prosa, og forsterker det gjennomgripende temaet hos Petterson, forholdet mellom barn og foreldre. Mer spesifikt synes Arvids repetitive vandring og reising å handle om et ønske om å gripe det uangripelige gjennom fysisk handling. Når Arvid aldri kan oppnå den nærheten han ønsker med moren, tidens elv renner

av sted, og feil aldri kan rettes opp, så kan dette resultere i at det fysiske stedet, det angripelige, øker i betydning. I dette avsnittet fra *Jeg forbanner tidens elv* knyttes følelser av tap, forvirring og manglende nærhet til et fysisk landskap og en fysisk handling. Valgene og særlig bevegelsene Arvid foretar, uttrykker et ønske om å bli sett av mor.

Hun trudde hun visste hvem jeg var, men det gjorde hun ikke. Ikke på stranda den dagen i 1989, ikke i Bergersens konditori nesten femten år før, ikke før jeg ble kommunist heller. Hun fulgte ikke med, hun vendte blikket mot andre ting. Hun så meg komme inn og visste ikke hvor jeg hadde vært, hun så meg gå ut og visste ikke hvor jeg ble av; hvor drivende løst jeg var, hvor seksten år jeg var uten henne, hvor sytten år, hvor atten, hvor *fortvila* vandrende opp og ned langs Trondheimsveien jeg var, langs Europavei 6 mellom Veitvet og Grorud (Petterson, 2008, s. 54, min utheving).

Arvid går i andres spor for å forstå sine foreldre og seg selv, men når aldri fram til målet, eller tydelige løsninger. Siden Petterson lar sine skikkelser se sine historier med et erindrende blikk, blir det tydelig at man ikke kan rette opp egne handlinger eller forrige generasjons feil. Da Petterson ble tildelt Nordisk råds litteraturpris for *Jeg forbanner tidens elv* i 2009, deltok han i et intervju med *Aftenposten* i forbindelse med begivenheten. Der ble det stilt spørsmål om hva slags følelse han ville formidle med boken, og forfatteren ga da dette svaret: ”Følelsen av at alt er for sent, sier Petterson, og klarer å slippe en merkbar stillhet ut i det overfylte rommet” (Hellesøy, 2009).

Jeg vil nå se nærmere på de spesifikke stedene som forbindes. Barndomshjemmet blir et sted som står i relasjon til hytta ved Bunnefjorden, og sommerstedet på Jylland i Danmark. I *Jeg forbanner tidens elv* (2008) har farshytta for lengst blitt solgt, mens det danske sommerstedet er scene for de nåtidige hendelsene. Danmark representerer den danske morens historie, og det er henne Arvid så gjerne vil komme i kontakt med når han reiser etter henne dit. Sommerstedet i nabolandet forstås som et av knutepunktene i familiehistorien, og derav settes drabantbyen i forbindelse med dette andre, essensielle stedet. Det er denne byen som fortsatt lyder betegnelsen ”hjem” hos moren. ”Hun sa fortsatt *hjem* om Danmark, om den spesielle byen hun kom fra langt nord i det lille landet, enda hun hadde bodd i Norge, i Oslo, i temmelig nøyaktig førti år” (Petterson, 2008, s. 12). Også Arvid føler en stor grad av tilhørighet hit, slik det fremkommer av en dialog på bar i *Jeg forbanner tidens elv*: ”Jeg vokste faktisk opp i denne byen. Nesten, i hvert fall” (s. 184). Jeg mener at i dette transtekstuelle forfatterskapet er det den danske byen og sommerstedet som fremstår som det ”egentlige” hjemmet, og det primære stedet. Med en forståelse inspirert av fenomenologisk tradisjon, kan dette stedet ses som det fundamentalt viktige for individet. Sommerstedet introduseres for første gang i *Ekkoland*. ”Midt på ei lita tomt sto ei gråhvit hytte med påmalt

bindingsverk som var flassa nesten av” (s. 95). Det er faren som har kjøpt stedet. ”- Herregud Frank, sa muttern, det er jo et skur! - Jeg heter Frank Jansen, ikke Fred. Olsen [skipsreder], sa fattern trøtt” (s. 95). Skuret pusses opp, og lyder i *Jeg forbanner tidens elv* navnet ”sommerstedet”. Men dette er ikke et ”sommersted” med den høye statusen som kan følge med et slikt sted. Det er faren selv som gjennom sin fysiske arbeidermaskulinitet gjør stedet beboelig, og det er her familien tilbringer feriene sine. ”Den vesle firkanta plassen hadde redda meg fra Hudøy [feriekoloni] gjentatte ganger da jeg var skolegutt” (Pettersen, 2008, s. 59). Fergen *Holger Danske* forbinder det egentlige hjemmet Danmark, med det materielle hjemmet på Veitvet. Reisene med båt knytter de to stedene sammen til ”et meningsfullt landskap” (Miller, 1995, s. 20). En nordlig kystby i Danmark forbindes sådan med drabantby i Oslo, og det oppstår en personlig topografi.

Når steder bindes sammen til meningsfulle landskap, og det oppstår en topografi som ikke har noen logisk relasjon ut over det litterære universet, kan det hevdes at stedene fremstår med en skjult betydning. På den ene siden fremstår de som adskilte steder med hver sin empiriske, historiske og topografiske plassering, men samtidig inngår de i et landskap hvor steder forbindes ut fra subjektive og familiære opplevelser. Dessuten forbinder det meningsfulle landskapet mor og sønn tettere sammen. De deler topografiens hemmeligheter om et annet liv. Ikke bare gjelder dette Arvids innsikt i opplevelser og erfaringer i hennes barndomsby, men det gjelder også alle referansene til byer og steder i de litterære verker som mor og sønn deler. Tiden da de leste, steder hvor de leste, og stedene de leste om, knyttes sammen i et topografisk kart skapt i erindringen. De forbindes gjennom opplevelsen av et litterært fantasisted. Denne sammenkoblingen understreker bruken av sted som en estetisk strategi som utvider historiens lag og kompleksitet.

De deler blant annet begge Erich Maria Remarques (1946) verk *Arc de Triomphe (Triumfbuen)* sine skildringer av flyktningeliv i Paris rett før 1939. Referanser til denne romanen er gjennomgående i *Jeg forbanner tidens elv*. Denne boken fremstår som en intertekstuell nøkkelnote til Pettersens roman. Den tyske flyktningen Ravic drikker calvados med vennen Boris og med kvinnen Joan, en ”femme fatale” som Ravic befinner seg i vekslende kjærlighetsforhold med. Arvid kjøper med seg en flaske av det franske eplebrennevinet når han reiser etter moren til sommerstedet. ”Vi sa til hverandre, mora mi og jeg, at jamen skulle det være godt en gang å få smake den drikken (s. 41). Hos Pettersen blir drikken et uttrykk for hvordan Arvid strekker seg etter mor. Arvids gjenfortelling fra romanen kan også ses som en refleksjon over egen situasjon. ”... og det var dommedag på alle kanter

da, både foran og bak i tid, og samtalene deres om livet fikk den samme bismaken som det gir å synge salmen som sier: *Takk for minner, takk for håp, takk for smertens bitre dåp*” (Petterson, 2008, s. 41). Hos Remarque er også tiden et tema. ”Den forbannede tiden. Den dør alltid. Men vi lever. Vi lever alltid... Men kan vi bare elske hverandre nok, er vi uendelige, som hjertenes slag, som regnet og vinden” (1961, s. 143).

Ønsket om å omgå tidens brutalitet vises i selve fortellerstrukturen hos Petterson, man ser seg hele tiden tilbake. Litteraturen gir en mulighet til å unnsnippe tiden, og gir rom for å rømme til andre steder. Stedene er knaggene å henge erindringen på. Innad i verket kan man si at Arvid identifiserer seg med ulike hjem, noe som åpner for ulike identiteter, men hvor hører han egentlig til? Dette er et spørsmål han fabler med fra barnsben av. Mens sommerstedet først tømmes og selges i etterkant av fergeulykken, forsvinner hytta i Bunnefjorden ut av familiens eie på et tidligere tidspunkt, fordi brødrene og søstrene til faren ønsker det. ”De trengte penga sa de” (Petterson, 2000, s. 105). Denne hytta har tilhørt familien på farssiden, hvor mislykket sosial klatring er en familieerfaring som gjennomgående trekkes frem. ”Du trur du er så jævla flink til alt mulig, både du og gammern var sånn bestandig, men vi blei aldri noe annet enn vanlige jobbere noen av oss”, sier onkel Rolf til faren under en krangel på hytta (Petterson, 1987, s. 121). Også denne fritidsboligen er det faren som har bygget omtrent alene, og hans maskuline handlekraft trekkes frem. ”Han hadde slept de fleste tømmerstokkene fra veien, han hadde snekra og tømra og båret tonnevis med sand og vannbøtter nok til en middels innsjø for å mure alle trappene og avsatsene som skulle til for at familien ikke skulle ramle i fjorden” (Petterson, 1987, s. 31). Farens fysiske handlekraft står i motsetning til den fastlåste posisjonen hans som ”vanlig jobber”, og nedgraderingen fra Salomon skofabrikk ved Kiellands Plass til Jordan børstefabrikken ved Økern. Det er ingen tvil om at faren vil det beste for familien sin, noe han viser gjennom å fysisk bygge hjem til dem. Livet generelt kan han ikke gjøre så mye med, men hytta og sommerstedet blir steder hvor de kan legge hverdagens nederlag bak seg. Hytta representerer kanskje en streben etter middelklasseliv han aldri fikk, men samtidig er den også et fristed fra klassetilhørigheten som Veitvet står i forbindelse med.

Det var ei rødmalt hytte av grovt, lafta tømmer og den lå nesten øverst i ei skråning... Når du gikk opp steintrappa og døra ikke var låst, kom du inn i ei forstue som var lang og smal og hadde tre store vinduer mot fjorden. Ved siden av var det ei vanlig stue kombinert med kjøkken, men der var det nesten aldri noen som satt, for det var så mørkt der inne. Hele annen etasje var ett rom med senger langs begge langveggene, eller egentlig taket... Golvet var kaldt, det trakk mellom plankene og det lukta alltid rått av fuktige ulltepper” (Petterson, 1987, s. 29)

Det egentlige hjemmet, sommerstedet i Danmark, og hytta som representerer faren historie, forbindes i en leilighet på Veitvet. Reisen mellom stedene likeså. Dessuten deler Arvid og mor innlevelsen i litterære steder, som påvirker livsverden i stor grad, og som Arvid føler tilhørighet til. Mens moren og Arvid forbindes gjennom litterære steder, kan også skildrede steder i *Jeg forbanner tidens elv* knyttes til litterære steder. Denne sammenkoblingen ses som en metafor for bevegelsen i retning av en forfatterdrøm.

4.7 Løsrivelse fra stedets betydning?

I *Jeg forbanner tidens elv* blir det som kjent introdusert et nytt sted. Hybelen på Carl Berners plass som Arvid flytter inn i, kan inngå i den samme diskursen som omfavner Veitvet, hvor stedet står i forbindelse med den sosiale tilhørighet som preger identiteten i stor grad. Slik Veitvet både er et meningsfullt hjem og et klassested (og dermed en sosial konstruksjon), er Carl Berner stedet der Arvid bor mens han jobber på fabrikk og slik sett utøver egen tilhørighet. Men samtidig får også Carl Berner en dobbeltfunksjon i forhold til identitet, i likhet med hvordan Veitvet opptrer som et dobbelt sted med ulike historier som sammenblandes.

For dette er et sted som leder bort fra klassetilhørigheten han så som naturliggjort i drabantbyen Veitvet. Det er dessuten et nytt sted i det litterære universet, hvor Arvid får agere som voksen. Han er ikke sønn på samme måte som i Danmark eller på Veitvet. Slik jeg ser det, representerer hybelen på Carl Berner en frihet til selvstendighet for Arvid. Dette er et sted der han kan reflektere over sine valg, og utvikle sitt liv utenfor familiehistoriens skygge. Arvid befinner seg i en løsrivelsesprosess i erindringsscenene i *Jeg forbanner tidens elv*, noe som særlig tydeliggjøres i forbindelse med morens 50-års jubileum, og deres møte på Bergersens konditori. Han forsøker fortsatt å finne svaret på spørsmålet ”Hvem er jeg?”, men søksområdet utvides drastisk når en ny bopel introduseres. Kampen mellom tilhørighet og løsrivelse, egne veier eller allerede opptrådte, tematiseres gjennom stedets betydning for Arvids utvikling mot et mer selvstendig selv. Når man ser Arvids utvikling fra *Jeg forbanner tidens elv*, og fram mot *I kjølvannet*, hvor han faktisk har valgt å bli forfatter, kan man se hvordan stedet Veitvet, forstått i bred forstand som et hjem i en sosialt konstruerende diskurs, har vært en hindring. Gjennom å flytte vekk fra barndommens drabantby får han nok en mer kritisk avstand til forholdene. Til sist velger han forfattergjerningen, og har slik overvunnet stedets sosiale makt. Derav ser man at forholdet mellom identitet og sted er et meget komplekst forhold, som dessuten er i endring gjennom livet. Hybelens andre funksjon for Arvid handler om hans opplevelse av stedet, og hvordan stedet for ham løftes ut av Oslo, og

ut av de kategorier som han der forholder seg strengt til. Jeg vil hevde at det er hybelen på Carl Berners plass som står klarere i forbindelse med Arvids lesing av bøker og egne litterære ambisjoner. Stedet løftes opp av sin historiske kontekst og får en annen betydning for Arvid.

[Om Carl Berners plass] Da jeg endelig var framme, tenkte jeg som jeg ofte gjorde den gangen, at dette var en sånn fin plass, som ei sol med gater strålende ut til alle kanter, at den var som en plass kunne være i tida mellom krigene, i en stor by, som Berlin kanskje, eller Erich Kästners Berlin i *Emil og detektivene*, eller i Zürich, eller Basel, eller i Budapest, for alt jeg visste (Pettersen, 2008, s. 137).

Carl Berners plass står i forbindelse med andre storbyer, gjerne beskrevet i litteratur. Slik representerer plassen en intertekstualitet, og er samtidig grenseoverskridende som sted. Arvid leser Victor Hugos *De elendige* for sin kjæreste gjennom *Jeg forbanner tidens elv*, og slik blir sengekanten på hybelen også forbundet med Hugos beskrivelser av Paris. Dermed understrekes nok en gang stedets estetiske performativitet. Tidligere i avhandlingen har idéen om sted som performativt vært knyttet til hvordan den litterære bruken av et konkret sted spiller på stedets empiriske status, men også hvordan stedets funksjon samtidig er spesifikk for det litterære verket. Carl Berners sammenkobling til andre litterære steder, og derav opphevelsen av empirisk sammenheng, understreker stedets estetiske funksjon. Plassen fremstår nærmest som et kunststed, og jeg forstår dette stedet som et bilde på drømmen Arvid bærer med seg om å bli forfatter. Det grenseløse ved stedet understrekes også i dette sitatet. Mens Veitvet er et sted med klare grenser og forventinger, er hybelen det motsatte. Her blir Arvid et selvstendig menneske, og hans følelse av å ha havnet på feil hulle i livet forsterkes, han må selv velge framfor å la kollektivet omkring ham ta valgene.

I forlengelse av dette kan Carl Berner ses i sammenheng med en mer postmoderne og flytende forståelse av steder og identiteters forhold til hverandre. Slik relasjonen mellom individ og sted kan fortelle om egen personlige og familiære historie, kan den også forstås som et narrativ om samfunnets utvikling. Fra en moderne, industriell virkelighet hvor rollefordelingen var klar og den sosiale tilhørigheten klarere, skjedde det raske endringer utover 1900-tallet. Mulighet for høyere utdanning og en generell velferdsvekst førte til massive endringer på individnivå. Drabantbyens intensjon omhandler den samme fremtidsoptimismen som generelt preget samfunnet, og sosial mobilitet gjennom utdanning er et stikkord her. Arvids første identitetskonflikt kan ses i lys av dette; hans ønske om å komme nær mor og far er uforenelig med den generasjonskløften som gjør seg gjeldene når klassereisen er et faktum. Samtidig formes individet av oppvekstmiljøet. Klassereisen og tilhørigheten til både et fysisk sted og et sosialt sted er antipoler. Carl Berner representerer

både Arvids politiske engasjement for arbeiderklassen, samtidig som han ser hvordan den sosiale tilhørigheten har preget hans foreldre. Det skjer altså en bevisstgjøring omkring de sosiale båndene Arvid har blitt preget av gjennom sin oppvekst i drabantbyen på Veitvet. Han velger til sist utenfor rammene som han tidligere har holdt seg innenfor. Carl Berners funksjon som sted i Pettersons tekstunivers overskrider den empiriske opplevelsen av et ganske stort veikryss øst i Oslo. Heller handler det om at individet selv må finne svar på hvor veien skal gå, utenfor en sosial tilhørighet som steder kan ses som uttrykk for. Her er det lov å drømme utenfor Jantelov, og ovenfor Oslos gater.

Senere ser man at hjemløshet kan være en konsekvens av slike utfordringer. Hjemløshet og fremmedgjøring er ord som ofte trekkes fram i forbindelse med det noe diffuse man kaller for postmoderniteten. Særlig Pettersons (2000) *I Kjølvannet* som kronologisk danner slutt punkt i Arvid Jansens historie omhandler individets ensomhet og sorg på ulike nivåer. Arvid har blitt skilt, og har lite kontakt med sine to døtre. Dessuten har han flyttet til en ny drabantby. ”Og ellers er det helt mørkt opp mot åsen der jeg bor på toppen i en leilighet i ei blokk i en drabantby jeg pleier å kalle for ørneredet” (s. 65). Romanen skildrer sorgen, tapet og forholdet mellom de to brødrene som er igjen etter fergeulykken som har utslettet resten av familien. Her er ikke drabantbyen ”hjem” i fenomenologisk forstand, men heller et midlertidig tilholdssted hvor mening kun opptrer i øyeblikk. Denne bokens beskrivelser av drabantbyen har derfor langt mer tilfelles med det som ses som kjennetegn på andre generasjon av drabantbydiktere. Drabantbyens bevegelse fra et sted med en sterk sosial påvirkning til et ikke-sted som bare fungerer som omgivelser for et menneske i sorg er påfallende.

Stedets performativitet understrekes nok en gang, og Arvids posisjon som upålitelig forteller synliggjøres. Pettersons forfatterskap består av erindringslitteratur, men det er en svært selektiv erindring man som lesere har med å gjøre. Man undrer seg over de stedene som ikke nevnes, de opptrer nærmest som subjektive ikke-steder. Det ekteskapelige hjemmet, og ekteskapet som opplevd sted, er nærmest fraværende gjennom *Jeg forbanner tidens elv* og *I kjølvannet*, selv om disse stedene har opptatt mange år av Arvids liv. Denne unnlattelsen kan bety at Arvids historie ennå ikke er ferdig skrevet. Samtidig tydeliggjør de unnlatte stedene det kompliserte forholdet mellom forfatter og fortellerposisjonen. Uansett fremhever de skildrede stedene det gjennomgående temaet i forfatterskapet. Når andre relasjoner skyves til side står det grunnleggende forholdet mellom foreldre og barn tilbake.

5. Oppsummerende refleksjoner

5.1 Mening og konstruksjon

Avslutningsvis vil nå de ulike poengene fra analysekapitlet summeres opp og sammenfattes. Utgangspunktet for analysen ligger i de teoretiske perspektivene på sted som finnes innen det samfunnsgeografiske fagfeltet. Men samtidig har litterære tendenser og litteraturteori vært viktige i min forståelse for stedets betydning. Likevel er det kanskje samfunnsutviklingens konsekvenser i etterkrigstidens Norge som danner grunnlaget for analysen av stedets betydning for identitet. Stedsbeskrivelsene er performative gjennom funksjonen som estetiske virkemidler i bøkene. Særlig gjelder dette hvordan drabantbyens empiriske status virker innad i tekstuniverset. En sterk sammenheng mellom språk, sted og identitet fremmes av Petterson selv, og språket er influert av stedets sosiale dimensjon, og fremstår som sosiolektisk. De sosiale forhold konkretiseres altså gjennom stedet, og denne innsikten er svært viktig for å få innblikk i Arvid.⁶⁰ Stedets betydning handler om selvets opplevelse av sted som en meningsfull kategori å forstå seg selv ut fra, men det handler også om stedets funksjon som premissleverandør for mulige identitetsforståelser. De forskjellige mulighetene stedet representerer bygger på en innsikt i kontekstens betydning for mennesket. Man kan derfor se stedets betydning i forhold til diskursbegrepet, og hvordan det benyttes innen samfunnsvitenskap, men også innen litteraturvitenskapens dekonstruktivistiske retning. Hensikten med diskursanalyse er å avkle diskursive krefter som påvirker aktørene, men som likevel ikke er åpenbare; stedet funksjon i tekstuniverset er en slik diskursiv kraft. Det sosiale aspektet tydeliggjøres ved å se på Petterson i forhold til annen heimstaddikting fra drabantbyen. Det er et sted som ble bygget med utgangspunkt i en sosialdemokratisk drøm om likhet, der sosial klatring skulle være mulig. Slike intensjoner favnet likevel ikke alle. Pettersons tidlige verker kan ses i forlengelse av drabantbyens ramme for oppvekst, mens for eksempel *I kjølvannet* representerer en fortelling om drabantbyens fall og fremmedgjøring. Den klassereisendes distansering til eget sted og familie har likevel begynt når han flytter ut hjemmefra, og klassereisen forsterker avstanden som finnes mellom Arvid og foreldrene.

Derfor er det min konklusjon at Veitvets betydning som meningsfullt hjem *uavhengig* av plassering i det sosiale landskapet, ikke er fruktbar for økt innsikt i Arvid. Veitvet innehar en diffus betydning, hvis fremste funksjon er posisjonen som sosialt sted. Ved å rette blikket mot denne dimensjonen tydeliggjøres stedets betydning. Steder er ikke naturlige og

⁶⁰ Det slås nok en gang fast at individet blir ikke determinert av steder man er knyttet til, men at identitet og sted er kategorier som påvirker hverandre.

forutliggende, de er sosiale konstruksjoner, og fungerer som sosialt kategoriserende for individet. Her finnes det jeg tidligere har omtalt som en tydelig kritisk streng i forfatterskapet. De skjebnesvangre valgene skjer ikke i et tomrom, men er omgitt av en konstruert kontekst som virker inn. Man kan nok fint lese Petterson uten innsikt i Veitvets posisjon i det sosiale landskapet, men jeg vil hevde at det er her man kan finne forklaring på de valg Arvid tar, og på noe av den tvilen og de kvalene han bærer med seg. Ved å fokusere på hans bevegelser i Oslos topografi, tegnes et kart over selvopplevd sosial plassering. Arvids fysiske bevegelser kan beskrive en psykisk tilhørighet, og en avstandstakning fra muligheter som ikke korresponderer med tilhørigheten. Arvid sliter og tviler på valgene han har tatt, og har ambisjoner som strekker seg ut av den sosiale konteksten og topografien.

Likevel er ikke stedets betydning kun ”enten eller”, men heller ”både og”. Stedets funksjon som hjem tydeliggjør at selv om et sted kan opptre som et uttrykk for diskurs og sosial kategorisering, representerer det også et subjektivt opplevd sted. Dermed opptrer Veitvet uavhengig av empirisk tilknytning, og heller som et subjektivt sted i en fortelling med universell mening. Det subjektive stedet kan knyttes til stedsopplevelse, og forteller om hvordan personer ser på seg selv og verden ut fra sin oppfattelse av stedet. Det gjør Arvid i stor grad, og valgene han tar underbygger en slik forståelse; Arvids identitet er preget av moren og faren. Slik kan drabantbyen heftes fast i en relasjon som inkluderer andre steder med en betydning for familiehistorien. Stedene er betydningsfulle fordi de sammen danner et meningsfullt landskap. De bindes sammen i en topografi som kun gir mening innenfor tekstuniverset. Sommerstedet i Danmark kan ses som det ”egentlige” hjemmet som det søkes tilbake til. Både hytta i Bunnefjorden og sommerstedets tilblivelse forteller om farens kjærlighet og tilkortkommenhet overfor sin familie. Samtidig forbindes de skildrede stedene med andre intertekstuelle steder. Disse gir håp om frigjøring fra de bestemmende kollektivene og krefter som stedet representerer. Krefter som gjorde at verken far eller mor fikk det livet de drømte om, men som Arvid i ung, voksen alder har innen rekkevidde. Det nye stedet Carl Berner forbindes med litterære fantasisted som mor og sønn deler. Gjennom dette fellesskapet finnes den nærheten som Arvid lengter etter. Dette stedet overkommer kanskje skillet laget av elven Rio Grande, og tidens elv som skiller dem finnes faktisk ikke lenger her. Med Millers topografi kan man finne frem til et hemmelig sted som ikke kan kartlegges (Rees, 2004, s. 65). Arvid og morens metaforiske reiser til litterære steder symboliserer deres delte, hemmelige univers. Her finnes både Arvids livsvei, og nærheten til moren som han lengter etter.

6. Litteraturliste

Primærlitteratur

Petterson, Per. 1987. *Aske i munn, sand i skoa*. Oslo

Petterson, Per. 1989. *Ekkoland*. Oslo

Petterson, Per. 1992. *Det er greit for meg*. Oslo

Petterson, Per. 1996. *Til Sibir*. Oslo

Petterson, Per. 2000. *I Kjølvannet*. Oslo

Petterson, Per. 2003. *Ut og stjæle hester*. Oslo

Petterson, Per. 2004. *Måne over porten*. Oslo

Petterson, Per. 2008. *Jeg forbanner tidens elv*. Oslo

Sekundærlitteratur

Agnew, John A. 1987. *The United States in the World Economy*. Cambridge

Ambjørnsen, Ingvar. 04.11.1992. "Stor litteratur". VG. Red. Einar Hanseid. Oslo. s. 47

Anderson, Benedict. 1996. *Forestilte felleskap. Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning* [eng. orig. 1983]. Overs. Espen Andersen. Overs. på grunnlag av revidert utgave (1991). Oslo

Andersen, Per Thomas. 2003. *Tankevaser. Om norsk 1990-tallslitteratur*. Oslo

Andersen, Per Thomas. 2006a. *Norsk litteraturhistorie* [2001]. Oslo

Andersen, Per Thomas. 2006b. *Identitetens geografi*. Oslo

Augé, Marc. 1995. *Non-places : Introduction to an Anthropology of Supermodernity* [fransk orig. 1992]. Overs. John Howe. London

Bakhtin, Mikhail. 1981. "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel". *The Dialogic Imagination: Four Essays by M.M. Bakhtin* [1930-tallet]. Overs. Caryl Emerson og Michael Holquist. Austin

Behrendt, Poul. 2006. *Dobbeltkontrakten : en æstetisk nydannelse*. København

- Behrendt, Poul. 2007. *Den hemmelige note : ti kapitler om små ting der forandrer alt*. København
- Berg, Nina G. og Dale, Britt. 2004. ”Kapittel 4: Sted – begrep og teorier”. *Mennesker, steder og regionale endringer*. Red. Nina G. Berg, Britt Dale, Hans Kjetil Lysegård og Anders Löfgren. Trondheim. s. 39- 61
- Borge, Torunn. 2005. ”Det pinlige møter det mulige”. *Samtiden*. Red. Knut Olav Åmås. Oslo. <http://www.samtiden.no/05_2/art4.php>. Nedlastet 13.03.11
- Brekke, Ingrid. 14.08.1996. ”En kjærlighetshistorie”. *Klassekampen*. Red. Paul Bjerke. Oslo. u.s.
- Bromark, Stian. 27.09.2010. ”Dugnadsånd i Desiland”. *Dagsavisen*. Oslo. Red. Arne Strand. s. 22- 23
- Burke, Sean. 1992. *The Death and Return of the Author : Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*. Edinburgh
- Bø, Guro. 2002. *Slett ikke rosa prosa. Et sammenliknende studium av John Fantes og Per Pettersons litteratur*. Hovedoppgave. Høgskolen i Oslo
- Calvert, Clay. 2000. *Voyeur nation : Media, Privacy, and Peering in Modern Culture*. Colorado
- Campbell, James. 03.01.2009. ”A life in writing: Per Petterson”. *The Guardian*. Red. Alan Rusbridger. Storbritannia. u.s. <<http://www.guardian.co.uk/culture/2009/jan/03/per-petterson-interview>>. Nedlastet 03.01.2011.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place a short introduction*. Storbritannia
- Cresswell, Tim. 1996. *In Place/ Out of Place*. Storbritannia
- Danielsen, Hilde og Lundberg, Kjetil G. 2010. ”Nærmiljø og plassmyter: sentrum og drabantby mellom mangfold og trygghet. *Sosiologisk tidsskrift*. Red. Karen Christensen og Liv Johanne Syltevik. Oslo. s. 116 – 137
- Fjermeros, Halvor. 11.03.2000. ”Eksistensen etterpå”. *Klassekampen*. Red. John Michelet. Oslo. u.s.
- Eriksen, Thomas Hylland. 21.10.1987. ”Tynn suppe på drabantbyspiker”. *Morgenbladet*. Red. Paul Einar Vatne og Hans Geelmuyden. Oslo. u.s.
- Fyllingsnes, Ottar. 16.03.2000. ”Om faren og sønnene”. *Dag og Tid*. Red. Audun Skjervøy. Oslo. u.s.
- Hageberg, Otto. 1994. *På spor etter mening: essay om samtidslitteratur og om litterær tradisjon*. Oslo
- Hagen, Elin. 2008. *Hva er det med “Ut og stjele hester”?*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo

- Harvey, David. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge.
- Hellesøy, Cathrine. 2009. "Rett år for rett pris, mener Petterson". *Aftenposten*. Red. Hans Erik Matre. Oslo.
<http://www.aftenposten.no/kul_und/litteratur/article3014899.ece>. Nedlastet 03.01.2011
- Heidegger, Martin. 1929. *Sein und Zeit*. Tübingen
- Hoem, Knut. 2004. "Blant einstøinger som trenger hverandre – om forfatterskapet til Per Petterson". *Forfatterhefte Per Petterson*. Oslo. s. 1-4
- Hovdenakk, Finn. 19.10.1992. "En oppvekst på Veitvet i 60- og 70-årene". *Aftenposten*. Red. Andreas Norland. Oslo. u.s.
- Johnsen, Espen. 2005. "Massenes hus". *Hundre års nasjonsbygging*. Red. Ulf Grønvold. Oslo. s. 24-44
- Kittang, Atle. 1975. "Tre forståingsformer i litteraturforskninga". *Litteraturhistoriske problem. Teori og analyse*. Bergen. s. 15-56
- Kjerkegaard, Stefan. 2006. "Introduktion". *Selvskreven – om litterær selvfremstilling*. Red. Stefan Kjerkegaard, et al. Aarhus. s. 7-18
- Larsen, Turid. 16.10.1992. "Oppvekst i norsk drabantby". *Arbeiderbladet*. Red. Arvid Jacobsen. Oslo. u.s.
- Løvlie, Sundnes, Anders. 2009. "Miller (1995) - Topographies". *Inventiopedia*.
<http://inventioproject.no/w/index.php/Miller_%281995%29_-_Topographies>. Nedlastet 10.02.2011
- Massey, Doreen. 2004. *Space, Place and Gender*. Minneapolis.
- Melberg, Arne. 2007. *Selvskrevet: om selvfremstilling i litteraturen*. Overs. Ingebrigt Hetland Vaage. Oslo
- McGuane, Thomas. 24.06.2007. "In a Lonely Place". *The New York Times*. New York.
- Miller, Joseph Hillis. 1995. *Topographies*. Stanford
- Miller, Carolyn R. & Dawn Shepard. 2004. "Blogging as Social Action: A Genre Analysis of the weblog". *Into the blogosphere*. Red. Laura Gurak m.fl. Minnesota. <<http://blog.lib.umn.edu/blogosphere/>>. Nedlastet 06.06.2010
- Moretti, Franco. 1998. *Atlas of the European novel 1800-1900*. London
- Mønster, Louise. 2009. "At finde sted - En introduktion til stedbegrepet og dets litterære potensiale". *Edda. Tidskrift for litteraturforskning*. Red. Lisbeth P. Wærp, Ole Karlsen og Henning H. Wærp. Trømsø. s. 357-371

- Nilsen, Rudolf. 1929. "Jeg hadde tenkt". *Hverdagen*. Oslo.
 <http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/OBA/gallerier/Kjaerlighet/Rudolf_Nilsen/Utvalgte_dikt/Jeg_hadde_tenkt.htm>. Nedlastet 25.03.2011
- Papazian, Eric og Helleland, Botolv. 2005. *Norsk talemål Lokal og sosial variasjon*. Kristiansand
- Pedersen, Frode Helmich. 2010. "Per Pettersons forfatterskap i lys av resepsjonen". *Edda. Tidsskrift for litteraturforskning*. Red. Lisbeth P. Wærp, Ole Karlsen og Henning H. Wærp. Tromsø. s. 141-154
- Relph, Edward. 1976. *Place and Placelessness*. London.
- Rees, Ellen. 2004. "Gunnar Larsens leting etter det egentlige Norge i *Bull*". *Norsk litterær årbok*. Red. Jørgen Magnus Sejersted og Eirik Vassenden. Oslo. s. 63-79
- Remarque, Erich Maria. 1961. *Triumfbuen*. [1947]. Overs. Just Lippe. Oslo
- Sandnes, Cathrine. 28.09.2004. "Hue på blokka". *Dagsavisen*. Red. Arne Strand og Kaia Storvik. Oslo. u.s. <<http://www.dagsavisen.no/kultur/article275983.ece>>. Nedlastet 23.03.11
- Sejersted, Jørgen. 1998. "Per Petterson. Mellom tekst og psyke". *Vagant*. Red. Audun Lindholm. Oslo. s. 84-94
- Spjudvik, Marit. 2007. *Å bygge et sosialdemokrati*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo
- Sveen, Karin. 2001. *Klassereise: et livshistorisk essay*. Oslo
- Svenning, Tore Iver. 02.11.1987. Ekte om...Oscho". *Aftenposten*. Red. Egil Sundar. Oslo. u.s.
- Thon, Jahn. 1990. *Tvert imot – ja! Litteraturkritiske essays*. Oslo.
 <http://www.nb.no/utlevering/contentview.jsf?urn=URN:NBN:no_nb_digibok_2007082201027>. Nedlastet 14.03.11
- Thoresen, Bente. 26.10.1996. "Et stykke fra Veitvedt". *Klassekampen*. Red. Paul Bjerke. Oslo. u.s.
- Thuen, Trond. 2003. *Sted og tilhørighet*. Bergen
- Vassenden, Eirik. 2007. "Hva er "samtidslitteratur, og hvorfor leser vi den? Noen begrepshistoriske og fagkritiske bemerkninger". *Edda. Tidsskrift for litteraturforskning*. Red. Lisbeth P. Wærp, Ole Karlsen og Henning H. Wærp. Oslo. s. 357-371
- Wærp, Lisbeth P., Karlsen, Ole og Wærp, Henning H. 2010. "Leder". *Edda. Tidsskrift for litteraturforskning*. Red. Lisbeth P. Wærp, Ole Karlsen og Henning H. Wærp. Oslo. s. 123-124

7. Vedlegg

”Jeg hadde tenkt”

Jeg hadde sett deg lenge, der du kom
for alltid vet jeg det, når du er nær -
og hadde tenkt å hilse lett og koldt,
fordi jeg ennå har deg altfor kjær.
Slik vilde jeg forsvare meg med kulde
og også verge deg på samme vis,
så alle våre nye drømme skulde
som sene blomster visne inn i is.

Jeg hadde tenkt ... Men da du stanset
med dette hemmelige gode blikk
og dette fjerne smil, jeg vet så meget om -
da skjønte jeg at planen ikke gikk.
Jeg tok din hånd og følte fra dens flate
et varsomt strøk, det lille kjærtegn, vi
bestandig brukte i en folksom gate
den gang da ennå intet var forbi.

(Nilsen, 1929)

